

0
77
N. S.

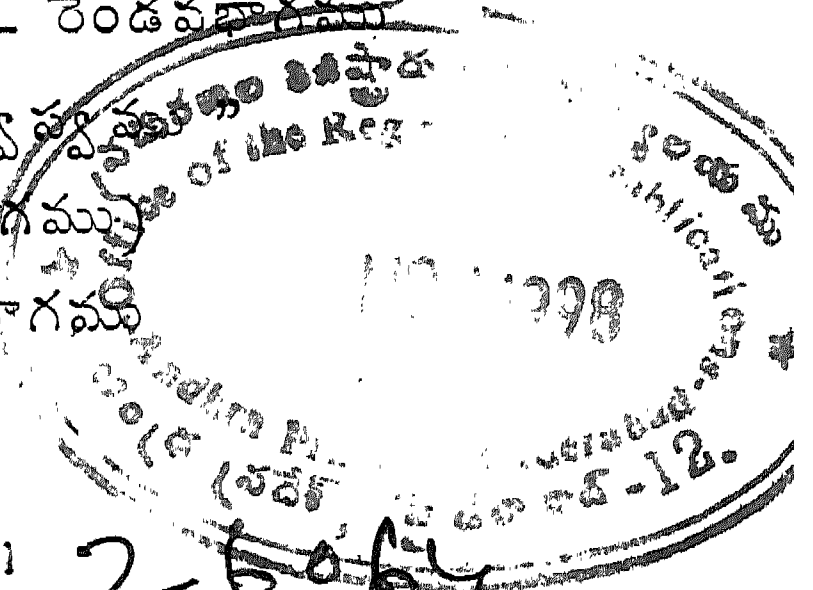
ఓమ్

హరిః ఓమ్

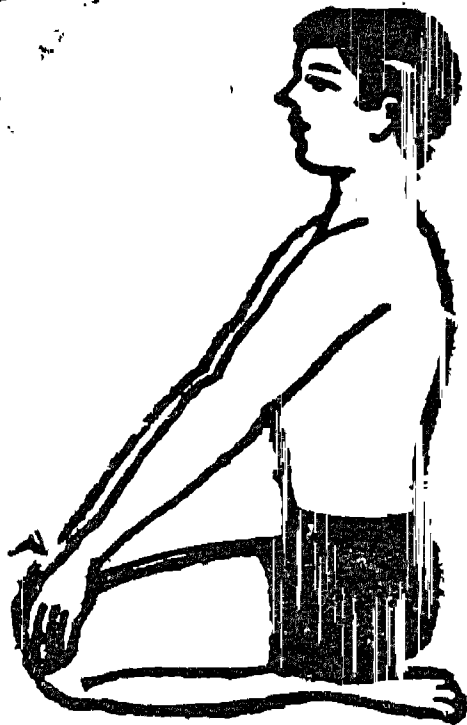
యోగతత్త్వ దర్శనము

ఇది రాజయోగము - రెండవభాగము

“ యోగసర్వస్వశాస్త్రము తిస్తాక
(హఠయోగము)
మొదటి భాగము

Acc. No. 26064

చంద్రగణపతిశాస్త్రి

మూడవ ముద్రణము : యువ - 1995

ప్రతులు : 1000

వెల : రూ॥ 10-00 యోగసర్వస్వము

యోగసర్వస్వముతో కలిపి 35-00

యోగతత్త్వదర్శనము విడిగా 10-00

ప్రతులకు :

చ ర్మ గ ణ ప తి శా శ్రీ

33, కిర్లంపూడి లే బాటు,

వా త్రే రు - 3

121.405
అనుభవ

ముద్రణ :

లలితా ఆర్ట్స్ ప్రెస్సు

టౌనుహాలు రోడ్డు,

విశాఖపట్నం - 1.

ఈ యోగతత్త్వ దర్శనము షడ్దర్శనములలో ఒకటి. దీనిని సేశ్వర సాంఖ్యదర్శన మనియు నందురు. ఇది పతంజలి రచితము. పతంజలి ఈ యోగదర్శనమునే గాక వ్యాకరణ మహాభాష్యమును వైద్యశాస్త్రమును తచించినట్లు ఈ క్రింది శ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

“యోగేన చిత్తస్య పదేన వాచాం, మలం శరీరస్య చ వేద్యేన యోఽపాకరోత్తం ప్రవవఁం మనీనాం, పతంజలిం ప్రాంజలిం నతోఽస్మి” అని. ఇందులో రాజయోగము అనగా ఉత్తమ యోగము చెప్పబడినది. ఆసన ప్రాణాయామాదులుగల నాహతయోగము యోగసర్వస్వము మొదటి భాగముగాను ఇది రెండవ భాగముగాను గ్రహింపవలెను.

సమాధిలోఁ బురుష సాక్షాత్కారమును బొందుటయే పరమ పురుషార్థము. సమాధి సిద్ధించుటలో మధ్యగాఁ ద్రికాల జ్ఞానము పరకాయ ప్రకాశము దివ్య శ్రోత్రాదులు అణిమాదులు సిద్ధించువనియు నవి క్షుద్ర సిద్ధులనియు సమాధికి విఘ్నకారులనియు వానికి లోఁబడరా దనియుఁ జెప్పఁబడెను.

అసలు ఈ త్రికాల జ్ఞానాదులు సిద్ధించునా సిద్ధింపవాయన్నది సందేహముగా నున్నది నేఁటి లోకము. అసంభవముగాఁ దోచెడి యాకాశ యానము దూరశ్రవణ దూరదర్శనాదులు శ్రద్ధా దీక్షితత్పరతలను ఒట్టి యంత్రాదులద్వారా సిద్ధించినట్లుగనే ఆ త్రికాల జ్ఞానాదులును సిద్ధించును. యోగులు కొందఱిలోఁ బ్రతి సిద్ధులు మనము చూచుచునే యున్నాము. విశ్వాసము దీక్షయు లేనిదే యేవియు సిద్ధింపనేరవు. విశ్వాస దీక్షలతో యోగదర్శనోక్త రీతిగా నాచరించినచో అవి సిద్ధింపఁ గలవు.

యంత్రాల ద్వారా నేఁడు సిద్ధించిన భౌతిక సిద్ధులు శాంతికి మాటు అశాంతికిఁ ద్రోవ తీయుచున్నవి. ఈ యాధ్యాత్మిక సిద్ధులు మాత్రము జీవుని పవిత్రపఠచుచు అత్యంత శాంతిని గూర్చును. ఇందు చెప్పఁబడిన విభూతులు “పాఠశాలకుఁ బోనని పెంకితనము పూను కుఱ్ఱవానికి మిఠాయి పెట్టి పంపుట” వంటివి. విభూతులను ఆశించియైన సమాధి నభ్యసించి శాంతిని బొందుదురను నాశయముతో నివి చెప్పఁబడెను. అట్లని సిద్ధులు సిద్ధింపవని మాత్రము గాదు. ధ్యాన ధారణ సమాధులు పూర్తిగా సిద్ధించిన పితృఁ గలుగు సంయమముచే అవి కలుగునని యిందు చెప్పఁ బడినది. ఇవి గ్రహించి ఆచరించి ప్రజ తరింతురుగాక.

ఆర్షవిజ్ఞాన పరిషత్తు,
యువ.
ఇట్లు,
బుధ విధేయుఁడు,
చ ర్ల గ ణ ప తి శా స్త్రీ.

విషయము	పుట	విషయము	పుట
1. సమాధి పాదము			
1. యోగ నిర్వచనము	1	25. పూర్వజన్మ జ్ఞానము	37
2. చిత్తవృత్తులు	2	26. వరచిత్త జ్ఞానము—	38
3. అభ్యాసము—వైరాగ్యము	3	అంతర్ధానము	39
4. సంప్రజ్ఞాత సమాధి	4	27. మరణ జ్ఞానము	39
5. అసంప్రజ్ఞాత సమాధి	5	28. విప్రకృష్ట జ్ఞానము	40
6. ఈశ్వర నిర్వచనము	7	29. సర్వభువన జ్ఞానము	41
7. యోగ విఘ్నములు	8	30. నక్షత్ర జ్ఞానము	45
8. చిత్త ప్రసన్నత	8	32. పురుషసాక్షాత్కారము	46
9. సాక్షాత్కార భేదములు	11	33. ప్రాతిభాది శక్తులు	46
క్రియా యోగము	6	34. వరకాయ ప్రవేశాదులు	47
2. సాధన పాదము			
10. యోగములు క్లీశములు	14	35. ఆకాశ గమనము	49
11. దుఃఖ భేదములు	14	36. భూతజయము	49
12. మోక్షము - ప్రజ్ఞలు	18	37. అణిమాది సిద్ధులు	51
13. యోగాంగములు	20	38. ఇంద్రియ జయాదులు	52
14. ప్రతివక్ష భావన	22	39. కైవల్యోపాయము	52
15. అహింసాది స్థిరతవల్ల		40. వివేక జ్ఞానాదులు	54
వైర త్యాగాదులు	22	4. మోక్ష పాదము	
16. కాయాది సిద్ధులు	23	41. సిద్ధులు	56
17. ఆసనము	25	42. రాగాది వాసనలు	57
18. ప్రాణాయామములు	25	43. చిత్త వస్తు మార్గములు	58
సూర్యభేదనాదులు			
3. విభూతి పాదము 32			
19. ధారణలు—ప్రత్యాహారములు		44. వస్తుతత్త్వము	59
20. సంయమ మన నేమి?	33	వాసన లనాదులు	60
21. నిరోధ పరిణామము	34	45. చిత్త వృత్తులు జ్ఞాతము	63
22. పరిణామములు	35	46. అనర్థహేతు నివృత్తి	64
23. త్రికాల జ్ఞానము	36	47. ధర్మ మేఘము	66
24. ప్రాణిరుత జ్ఞానము	36	48. మోక్షము	67

యోగ తత్వ దర్శనము

1. సమాధి పాదము

1. అథ యోగానుశాసనమ్

సూ. మఱి యోగానుశాసన మారంభించుచున్నది.

2. యోగ శ్చిత్తవృత్తి నిరోధః

సూ. చిత్తవృత్తులను నిరోధించుట యోగము.

వివ:- ప్రఖ్య, స్థితి, ప్రవృత్తి అని చిత్తగుణములు మూడు. ప్రఖ్య = జ్ఞాన రూపమైనది. ఇదిసాత్త్వికమైనది. స్థితి = సంస్కారరూపమైనది. ఇది, తామసము. ప్రవృత్తి = చేష్టారూపము. ఇది రాజసము. క్షిప్తము మూఢము, విక్షిప్తము, ఏకాగ్రము, నిరుద్ధము అని చిత్తావస్థలైదు; క్షిప్తము = అస్థిరము చంచలమైనభావము. మూఢము = మోహ యుక్తము, అజ్ఞాన భావము. విక్షిప్తము = సైరా, సైర్యయుక్తమువివేకము గలది. ఏకాగ్రము = ఒకదానియందే స్థిరమైయుండునది. నిరుద్ధము = సంస్కారమాత్రమెయుండి వాసనలు లేనిది. చిత్తవృత్తులను గూర్చి ముందుసూత్రములలో వివరింపబడును.

3. తదా ద్ద్రష్టుః స్వరూపే ఆవస్థానం

సూ. చిత్తవృత్తులను నిరోధించినపుడు ద్రష్టకు మూలస్వరూపమందు నిలుకడ గలుగును.

వివ:- మంతెనపువ్వు దగ్గఱనున్న స్ఫటికము ఎఱ్ఱగా నుండును. అది తొలగించినచో దిరిగి స్ఫటికము తన తెల్లని రూపము నొందును. ఇట్లే

ఆత్మ చిత్త వృత్తులతో నుండునపుడు ఆ చిత్తవృత్తుల యొక్క రూపము నొందును. చిత్తవృత్తులు లేనపుడు నిత్యము శుద్ధము బుద్ధము ముక్తమైన తన పూర్వరూప మొందును.

4. వృత్తి సారూప్య మితరత్ర

సూ. చిత్తవృత్తు లున్నపుడు ద్విష్ట ఆయా వృత్తులతో సమానమైన రూపము నొందును.

5. వృత్తయః పంచతయః క్లిష్టాఽక్లిష్టాః

సూ. క్లిష్టములు సులభములునై నిరోధింపఁ దగిన యా చిత్తవృత్తులైదు విధములు.

6. ప్రమాణ విపర్యయ వికల్ప నిద్రా స్మృతయః

సూ. ప్రమాణ, విపర్యయ, వికల్ప, నిద్రా స్మృతులు చిత్త వృత్తులు.

వివ:- ఇవి ముందు వివరింపఁబడును.

7. ప్రత్యక్షానుమానాగమాః ప్రమాణాని

సూ. ప్రత్యక్షానుమాన శాబ్దములు ప్రమాణములు.

వివ:- తెలియని తత్త్వము బోధపడునట్లు వేయునది ప్రమాణము. ఇంద్రియ సంబంధము వలనఁ గలుగుజ్ఞానము ప్రత్యక్షము. చెవి, చిత్ర ము, కన్ను, నాలుక, ముక్కు వీని సంబంధము వలనఁ గలిగిన శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధములు ప్రత్యక్షములని భావము. వ్యాప్త్యాది వృత్తిజన్య వ్యాపారము అనుమానము. పొగ యున్న చోట నిప్పు ఉండును. అను అన్వయమును నిప్పు లేనిచోట పొగ యుండదు అను వ్యతిరేకమును వ్యాప్తి యందురు. యోగ్య శబ్దముల వలనఁ గలుగు జ్ఞానము శాబ్దము.

8. విపర్యయో మిథ్యాజ్ఞాన మతద్రూప ప్రకృష్టమ్

సూ. వాస్తవిక రూపమందు నిలుకడలేని మిథ్యాజ్ఞానము విపర్యయము

వివ:- ముత్యపుఁజిపశ్చయందు వెండియనుభ్రాంతిజ్ఞానమువిపర్యయము.

9. శబ్దజ్ఞానానుపాతీ వస్తు శూన్యోవికల్పః

సూ. శబ్దవిషయకజ్ఞానముననుసరించిన వస్తుశూన్యమగుజ్ఞానమువికల్పము

వివ:- శబ్దములతో చెప్పవచ్చునుగాని అవి నిజమునకుండవు. గొడ్డురాలికొడుకు వెళ్ళుచున్నాఁడు. ఆకాశపుష్పమును తలలోఁబెట్టుకొనెను. ఎండ మాపుల నీటిలో స్నానము చేసెను. చెవులపిల్లి కొమ్ముతో జేసిన విల్లును ధరించెను. పైవానిలో గొడ్డురాలి కొడుకు మొదలయినవే యుండనపుడు వెళ్ళుట మొదలయినవి యెట్లు. ఇవి విపర్యయ జ్ఞానము లని భావము.

10. అభావ ప్రకృత్యూహంబనాప్యత్తి ర్నిద్రా

సూ. చిత్తవృత్తులుపుట్టకుండుటకుఁ గారణమైనతమోగుణము నవలంబించి యుండఁవృత్తి నిద్ర.

11. అనుభూత విషయాసంప్రమోషః స్మృతిః

సూ. అనుభవించిన విషయములను బోఁగొట్టుకొనక జ్ఞాపకమునకుఁదెచ్చు కొనుట స్మృతిః

12. అభ్యాస వైరాగ్యాభ్యాం తన్నిరోధః

సూ. అభ్యాసమువలనను వైరాగ్యమువలనను చిత్తవ్యాపారము నిరోధము గలుగును. వానిని నిరోధించుకొనవచ్చును.

13. తత్రస్థితౌ యత్నః అభ్యాసః

సూ. అందు చిత్తస్థైర్యముకొఱకుఁజేయు యత్నము అభ్యాసము.

14. సతు దీర్ఘకాల వైరతర్య సత్కారాసేవితో దృఢభూమిః

సూ. ఆ యభ్యాసము చిరకాలము నిరంతముసేవించుటవలన బ్రహ్మచర్యాది సవాచరణములవలన దృఢమగును.

15. దృష్టాను శ్రవిక విషయ విత్పష్టస్య వశీకార సంజ్ఞావైరాగ్యమ్

సూ. ఐహికఫలందును, వేదోక్తములగు స్వర్గాది ఫలములందును ఆశ లేని చిత్తమును వశీకరింపఁ జేసికొనుటయే వైరాగ్యము.

వివ:- వైరాగ్యము, అపరవైరాగ్యము, పరవైరాగ్యము అని రెండువిధములు అందు అపర వైరాగ్యము యతమానసంజ్ఞ, వృత్తిరేకసంజ్ఞ, ఏకేంద్రియసంజ్ఞ, వశీకారసంజ్ఞ అని నాలుగువిధములు. పదార్థారణము దానిరక్షణనాశము, హింసాదులగు ననేకదోషములనుచూచుట వలనగలుగు జ్ఞాన పూర్వకాచరణము యతమానసంజ్ఞా వైరాగ్యము ఈ యింద్రియములు జయింపఁబడినవి. ఇంక నివి జయింపవలసి యున్నవి అనునదివృత్తిరేక సంజ్ఞావైరాగ్యము. బాహ్యేంద్రియ విషయములగు రూపాదుతండు రాగద్వేషాదులు నశింపఁగా ఒకమనసు నందేయున్న మానాప మానాది విషయక రాగద్వేషాదులను దౌల్యగింపఁజేయుట ఏకేంద్రియ సంజ్ఞావైరాగ్యము. వైశూత్రములో చెప్పబడినది వశీకార సంజ్ఞావైరాగ్యము.

16. తత్పర పురుషఖ్యాతే గ్గుణ వైతుష్ట్యమ్

సూ. పరమపురుష సాక్షాత్కారమువల్ల దీనికంటె తక్కువగుపర్వవి యములందు ఆశలేకవోవుటే పర మను వైరాగ్యము.

17. వితర్క విచా రానందాస్మి తానుగమా త్సంప్రజ్ఞాతః

సూ. సవితర్కము, ససించారము, సానందము, సాస్మితము అని సంప్రజ్ఞాత సమాధి నాలుగువిధములు.

వివ:- సంశయ విపర్యయములు లేకుండ భావింపఁదగిన స్వరూపమును దెలియఁ జేయునది సంప్రజ్ఞాతము. మహాభూతములను, ఇంద్రియములను విషేషావిశేషములను, భూతభవి ద్వర్తమాస వృత్త

హిత విప్రకృష్టములను, గుణదోషములను చూడనివానిని, వినని వానిని, తెలియబడనివానిని గూర్చి పూర్వవర నంధానముతో భావనవల్లఁగలుగు సాక్షాత్కారము వితర్కము. దానితోఁగూడిన చిత్తవృత్తినిరోధము సవితర్కము. దోషములను తెలిసికొని స్థూలకార దృష్టినివీడి కారణములయిన శబ్దాదితన్మాత్రలు అహంకారము ప్రకృతి రూపములుగల మహాభూతేంద్రియముల సూక్ష్మార్థములఁదు క్రమముగా ధారణాధ్యాన సమాధులవలన విశేషావిశేష సాక్షాత్కారము విచారము. విశేషముగా సూక్ష్మవసుపర్యంతము చరించుట విచారము అని వ్యుత్పత్తి. దానితోఁగూడినది సవిచారము ఆ సవిచార దృష్టినిగూడ వీడి ధారణాధ్యాన సమాధులచే వెనుకటివలె ఆ సవిశేషావిశేష రూపముగా జ్ఞాన జ్ఞేయాభేదముగా సుఖాకారమైనది అనందము. దానితోఁగూడినది సానందము. అనందముగలుగు పర్యంతము దోషదర్శనముద్వారా విరక్తిపొంది ఆధారమయిన పరమేశ్వరునియందు జీవేశ్వరరూపముతో ఒకటియై ప కూటస్థచిన్మాత్ర రూపునికి జడములకంటె వేతైన వివేకముతో ఆత్మ సాక్షాత్కారము గలుగుట అస్మిత దానితోఁగూడినది సాస్మిత. దేహదులకంటె భిన్నుడను అనుజ్ఞానము. ఇదే చివరి యవస్థ.

• విరామ ప్రత్యయాభ్యాసపూర్వః సంస్కార శేషః అన్యః
 • ఆ జ్ఞానముగూడ నింకఁ జాలును అనువిశ్వాసమే రూపముగాఁ గల పరవైరాగ్యమును మఠిమాఠికి అభ్యసించుటవలన సఁభవించిన సంస్కారము మాత్రమే మిగిలిన చిత్తవృత్తి నిరోధము అసంప్రజ్ఞాత మనఁబడును.

• భవప్రత్యయో విదేహ ప్రకృతి లయానామ్
 • దేహపేక్షలేక సిద్ధులై యుండువారికిని ప్రకృతియందే లీనమై యున్నవారికిని భవప్రత్యయమును నసంప్రజ్ఞాత సమాధికలుగును.
 • అసంప్రజ్ఞాతసనూధి, “భవప్రత్యయము శపాయప్రత్యయము” అని రెండవవిధములు. జన్మమాత్రమే కారణముగాఁగలది అని భవ

వ్రత్యయ పదమున కర్థము. ముందు సూత్రములో ఉపాయవ్రత్యయము జెప్పబడుచున్నది.

20. శ్రద్ధావీర్యస్మృతి సమాధి ప్రజ్ఞాపూర్వక ఇతరేషామ్

సూ. తదితరులకు శ్రద్ధా, వీర్య, స్మృతి, సమాధి ప్రజ్ఞాపూర్వకమైన యుపాయ వ్రత్యయాఽ సఽ ప్రజ్ఞాత సమాధి గలుగును.

వివ:- శ్రద్ధవల్లవీర్యము, వీర్యమువల్ల స్మృతి, స్మృతివల్ల సమాధి. సమాధి వల్ల ప్రజ్ఞ గలుగును. శ్రద్ధామృతపాతూలవల్ల ఈ యుపాయ వ్రత్యయ మను నసంప్రజ్ఞాతసమాధి గలుగునని భావము.

21. అధిమాత్రోపాయానాం తీప్రసంవేగానా మాసన్నః

సూ. మిక్కిలి వేగముగల యధిక శ్రద్ధాదుఃపాయములు గల వానికి సమాధి యాసన్నమై యుండును.

22. మృదుమధ్యాధి మాత్రత్వాత్తత్త్వతోఽపి విశేషః

సూ. మృదు మధ్యాధిశయవేగము లుండినయెడల ఒకదాని కంటెనొకదానికి సమాధి విశేషముగా ఆసన్నమై యుండును

వివ:- శ్రద్ధాదులలో మృదువీర్యముగల వానికి ఆసన్నమై, మధ్యవ్రత్యయము గలవానికి ఆసన్నతరమై. అధికయ తీవ్రము గలవానికి ఆసన్నతమమై సమాధియుండునని భావము.

23. ఈశ్వర ప్రణిధానాద్వా

సూ. ఈశ్వర ధ్యానమువల్లనే నను ఆ సమాధిసిద్ధించును,

24. క్షేకకర్మ విపాకాశయైరపరామృష్టపురుషవిశేష ఈశ్వరః

సూ. క్షేక, కర్మ, కర్మఫలశయములజేఁ (అఁటఁబడని) బరావర్తింపబడని పురుష విశేషుఁ డీశ్వరుఁడు.

వివ: క్షేత్రములు = అవిద్యా, మమకార, రాగ, ద్వేషాఽ భినివేశములు, కర్మములు = ధర్మాధర్మములు, కర్మఫలములు = జన్మ, ఆయువు భోగములు. ఆశయములు = సంసారవిషయక జ్ఞానాదివాసనలు.

25. తత్ర నిరతిశయం సర్వజ్ఞ బీజమ్

సూ. ఈశ్వరునియందు నిరతిశయమైన సర్వజ్ఞత్వ బీజము గలద.

వివ:- అనగా నిరతిశయ సర్వజ్ఞ నములుగలవాఁడీశ్వరుఁడని భావము

26. సవిష పూర్వోషామపి గురుః కాలేనానపశ్యే దాత్

సూ. కాలపరిమితి లేనివాఁడగుటవల్లఁ బూర్వులకుఁ గూడ నితఁడేగురువు.

వివ:- పూర్వులు = బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరాదులు.

27. తస్య వాచకః ప్రణవః

సూ. ప్రణవము ఆ యీశ్వరుని దెలుపును.

వివ:- ప్రణవమనగా ఓంకారము “ప్రణాయతే అనేన” ఎక్కువగా దీనిచే స్తుతింపఁబడును. లేక “ప్రణాత” ఎక్కువగా లోకము దీనినిస్తుతిం చును గాన ప్రణవము అని వుత్పత్తి. సంకేతముచే పితృపుత్రాదుల నామములవలె సంకేతముచే ఇది ఈశ్వరునికిముఖ్యమైన పేరగునని భావము. ఆ-ఉ-మ్ = ఓమ్ సృష్టిస్థితిలయ కారణ బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వర ద్యోతకము ఇందు అకారము స్వరములకు స్థానమైన యేస్థానము నుండియు నుచ్ఛరింపఁబడదు. మకారము చివరిదై పెదవులను మూయించుచున్నది. ఉకారము ‘అ’ నుండి ‘మ’వరకు దొరలుచున్నది. ఇట్లు ఓంకారము సర్వశబ్దోచ్ఛారణ ప్రక్రియను దెలుపుచున్నదిగాన ఇదియే మూలమగు స్వాభావిక సంజ్ఞ. కావున భగవంతుని పేరయినది, “అవతి” దీనిని ధ్యానించుటచే రక్షించునది అనియు ఓం అనుదానికి వ్యుత్పత్తి చెప్పవచ్చును.

28. తజ్జప స్త దర్శ భాపనమ్

సూ. ప్రణవార్థమును భావించుటయే యీశ్వరజపము.

29. తతః ప్రత్యక్షే తనాధిగమో అంతరాయాభావశ్చ

సూ. ఆ యీశ్వర జపమువల్ల జీవసాక్షాత్కారమును యోగవిఘ్ననివృత్తియు నగును.

30. వ్యాధిస్యాన సంశయప్రమాదాలస్యోఽరతిభ్రాందర్శనాలబ్ధభూమిక త్వానప్స్థితత్వాని చిత్త విక్షేపాస్తే అంతరాయాః

సూ. వ్యాధులు అసామర్థ్యము సందేహము ప్రమాదము మోఽద్యము విషయాభిలాక్ష భ్రాందర్శనము లక్ష్యయోగాఽసిద్ధి యోగశ్రంశము ఇవి చిత్త విక్షేపకరములగు విఘ్నములు.

31. దుఃఖ దౌర్మనస్యాంగమేజయత్వశ్వాసః ప్రశ్వాసా విక్షేపసహ భువః

సూ. దుఃఖము చిత్తచాంచల్యము ఆవయవకంఠము శ్వాస నిశ్వాసాధి క్యము ఇవి విక్షేపమునకుఁ దోఁబుట్ట పులు

32. ప్రతృత్తిషేధార్థ మేకత త్వాభ్యాసః

విష. ఆఢ్య యభ్యాసమువల్ల ఏకాగ్రత సిద్ధింపఁగా అంతరాయములు వఱింపగా నీశ్వరధాన్యము సులభమగునని భావము.

33. మైత్రీ కరుణా ముదితోపేక్షాకాం సుఖదుఃఖ పుణ్యా పుణ్య విషయాకాం భావనాత శ్చిత్త ప్రసాదనమ్

సూ. సుఖవంతులఁ గూర్చి స్నేహము, దుఃఖవంతులఁగూర్చి దయ పుణ్యవంతులఁగూర్చి ప్రీతి, పాపొత్ములఁగూర్చి యుపేక్ష అను వీటిని భావించుటవల్లఁ జిత్తమునకుఁ బ్రసన్నత గలుగును.

వివ:- సుఖవంతులఁగూర్చి యీర్ష్యను దుఃఖవంతులఁగూర్చి తుటస్థత్వమును పుణ్యవంతులఁగూర్చి ద్వేషమును పాపాత్ములఁగూర్చి యను మోదమును పొందరాదని భావము.

34. ప్రచ్ఛర్దన విధారణాభ్యాం వా ప్రాణస్య

సూ. ప్రాణవాయువుగొక్క రేచకకుంభక పూరకములచేతనై నను చిత్త ప్రసన్నత గలుగును.

వివ:- రేచకము = కుడిముక్కుతో గాలివిడుచుట. కుంభకము = పీల్చిన గాలిని యధాశక్తిగా లోవలనిలుపుట. పూరకము = ఎడమముక్కుతో గాలినిపీల్చుట. ప్రాణాయామమువల్ల మనస్సుకుఁ బ్రసన్నత గలుగునని భావము.

35. విషయపతీవా ప్రవృత్తిరుత్పన్నా మనసః స్థితి నిబంధినీ

సూ. మనస్సునకుఁ గలిగిన దివ్యగంధాది విషయకమైన ప్రవృత్తియును ఏకాగ్రతకుఁ గారణమగును.

వివ: మనస్సును నాసికాగ్రమందు, జిహ్వాగ్రమందు, తాలుజిహ్వాగ్రమందు, జిహ్వామూలమందు నిలుపుటవలనఁ గ్రమముగాఁ గలిగిన దివ్యగంధ, దివ్యరస, దివ్యరూప, దివ్యస్పర్శ, దివ్యశబ్దవిషయకమైన ప్రవృత్తులును ఏకాగ్రతకు అనఁగా చిత్తప్రసన్నతకుఁ గారణములని భావము.

36. విశోకావాఙ్మోతిష్కతీ

సూ. సాత్త్విక ప్రకాశముకలిగిన శోకములేని మనః ప్రవృత్తియును ఏకాగ్రతకుఁ గారణము.

వివ:- హృదయ పద్మమందు, కల్లోలముల శాంతించిన సముద్రమువంటి చిత్త సత్త్వమును భావించువాని మనస్సు ప్రసన్నమై యుండునని భావము

37. వీతరాగ విషయంవా చిత్తమ్

సూ. వీతరాగులను ధ్యానించు చిత్తముగూడ స్థిరమై యుండును.

వివ:- వీతరాగులైన పనకాదులను ధ్యానించినమనస్సువీతరాగ మై కాముకులను ధ్యానించిన మనస్సుకాముకమై యుండునని భావము.

38. స్వప్న నిర్ధాన్యజ్ఞానాలంబనంవా

సూ. ప్రపంచమును స్వప్నమువలెను, మేల్కొన్న ప్రాణులను నిద్రించువారివలెను, విరక్తితో జ్ఞాచుజ్ఞానమున కారమగు మనస్సుగూడ స్థిరమైయుండును.

వివ: నిద్రించువారికి స్వప్నము కనిపించునట్లు, మేల్కొన్నవారికి ఈ ప్రపంచము కనిపించును, దానిని విరక్తితో దాని నిజస్వరూపమును గాంచు వారి మనస్సు ప్రపన్నమై యుండును.

39. యథాభిమత ధ్యానాద్వా

సూ. తమ-ష్టమైన యాయా దేవతాదుల ధ్యానమువలన గూడ మనస్సు స్థిరమై యుండును.

40. పరమాణు పరమ మహత్వానో ఒస్య ప్రశీకార

సూ. పరమాణువు మొదలుకొని పరమ మహత్త్వధార్మము వఱకునుండు పర్యమును ఇట్టి స్థిరమైన మనస్సునకు వశమై యుండును.

వివ:- సూక్ష్మవిషయములను భావించుటవేల ఖరమాణువులవరకు వశమైనది అనగా అట్లేనిదగును ఇట్టి మహత్పధార్మమును భావించుటవేల మహత్తువఱకు మనస్సు అట్టలేనిదగును. అన్నిచోట్ల ఇటువంటి మనస్సుకు స్వాతంత్ర్యముండును.

41. క్షీణప్రతే రభిజాతస్యేష మణ్డర్గహీత్య గ్రహణ
 గ్రాహ్యేషు తత్స్థ తవంజనతా సమాపత్తిః

సూ. క్షీణించిష్ట చిత్తవస్తువులుగల మనుష్యునియందు నిర్మలమైన అ
 ద్ధమునందువలె గ్రహీత, గ్రహణసాధనములు, గ్రాహ్యములు అను
 వీని విషయమై బాగుగా తదాకారరూప సాక్షాత్కారమగును.

వివ. ఇట్లు ధే యము కంటె ని ర్మలమైన విషయము నశించిన మనుష్యుని
 యందు గలుగునని తెలియవలెను. వైమురికి తుడిచివేయుటవలన
 అద్ధమునందు దానిదగ్గరివస్తువుల యాకారము భాసించునట్లు వృత్తు
 లు క్షీణించినదవలె గ్రహీతలోనగునని భాసించునని భావము
 గ్రహీత = పుడుషులందఱు, గ్రహణసాధనములు = కర్మేంద్రియము
 లైదు. జ్ఞానేంద్రియములయిదు. మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము,
 మొత్తము వదమూఁడు. గ్రాహ్యములు = స్థూలసూక్ష్మ సూక్ష్మతర
 ములు అఖి ఫలచక్షూత పంచతన్మాత్ర ప్రకృతిరూపములు.

42. తత్ర శబ్దార్థజ్ఞాన వికల్పైః సంసర్ణా సవితర్కా సమాపత్తిః

సూ. అందు శబ్దార్థజ్ఞానములయొక్క వికల్పములచే సంకల్పమైన సాక్షా
 త్కారము సవితర్కమునఁబడును.

వివ. స్థూలసాక్షాత్కారము సవితర్కము నిర్వితర్కము అని ర్షేడు విధ
 ములు ముందుగా గోవుఅను శబ్దము పదప అపు అను నర్థము పదప
 గోమూర్తి జ్ఞానము గలుగును. ఈ మూర్తిని అభేదముగాఁగలి
 గిన భ్రమయే వికల్పము.

43. స్మృతి పరిశుద్ధా స్వరూప శూన్యే వార్థమాత్ర నిర్భాసా
 నిర్వితర్కా

సూ. వికల్పస్మృతి పరిశుద్ధమైనపుడు స్వరూపములేనిదివలె ధే యార్థము
 మాత్రమే ప్రకాశించు సాక్షాత్కారము నిర్వితర్క మనఁబడును.

44. ఏతయైవ సవిచారా నిర్విచారా సూక్ష్మ విషయా వ్యాఖ్యాతా

సూ. ఈ స్థూల సాక్షాత్కారమును బట్టియే సవిచారము నిర్విచారము అని
ద్వివిధమై యుండు సూక్ష్మ విషయక సాక్షాత్కారము వ్యాఖ్యా
నము చేయఁబడినది.

వివ:- స్థూల సాక్షాత్కారమందలి వాసన సూక్ష్మమందు దేశకాల ధర్మాది
సూక్ష్మయుక్తముగ సాక్షాత్కరించుట ఇది సవిచారము, గలిగినపిదప
కేవల సూక్ష్మవిషయకమై దేశకాల ధర్మాదిశూన్యముగా నగు సాక్షా
త్కారము నిర్విచారము.

45. సూక్ష్మ విషయత్వం చాలింగ పర్యపసానమ్

సూ. ప్లావది పరమాణుసూక్ష్మ విషయక జ్ఞానము సర్వవృత్తికి మూల
కారణమైన యలింగ మనుప్రకృతివఱకు నుండును.

వివ:- ఎక్కడను లయము పొందనిదిగాన ఆలింగమని వ్యుత్పత్తి. ఈ
యలింగమనునది సర్వప్రకృతికి మూలకారణము.

46. తా ఏవ సఖీజః సమాధిః

సూ. గ్రహీతృ గ్రహణ గ్రాహ్యవిషయకమైన సాక్షాత్కారములే సర్వ
జ్ఞాత యోగసమాధి అగును.

47. నిర్విచార వైశారద్యే అధ్యాత్మ ప్రసాదః

సూ. నిర్విచార సాక్షాత్కారము నిర్మలముగ నున్నప్పుడు ఆత్మ ప్రసాదము
గలుగును

48. ఋతంభరా తత్ర ప్రజ్ఞా

సూ. ఆత్మ ప్రసాదము గలిగినపుడు సత్యభరణ ప్రజ్ఞాగలుగును

వివ:- ఆత్మ ప్రసన్నత గలిగినపుడు కూటస్థ నిత్యపురుష సాక్షాత్కారమగు నని భావము.

49. శ్రుతానుమానప్రజ్ఞాభ్యా మన్యవిషయా విశేషార్థత్వాత్
సూ. విశేషప్రయోజన ముండుటవలన శాబ్దానుమాన ప్రజ్ఞలకంటె యోగ జన్య ప్రజ్ఞ తదితర విషయమైనది.

50. తజ్జః సంస్కారో అన్య సంస్కార ప్రతిబంధీ
సూ. ఆ ప్రజ్ఞవలనఁగలిగిన సంస్కారము మిగిలిన సంస్కారములను బోఁగొట్టును.

51. తస్యాపి నిరోధే సర్వ నిరోధాన్నిర్భజః సమాధిః
సూ. ఆ సంస్కారమునుగూడ నిరోధించినపుడు సర్వము నిరోధించిన ట్లగుటవలన అసంప్రజ్ఞాత సమాధిగలుగును.

ఇ ది

పతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన
యోగతత్త్వ దర్శనమందు సమాధిపాదము.

2. సాధన పాదము

1. తపః స్వాధ్యా యేశ్వర ప్రణేధానాని క్రియా యోగః

సూ. తపస్సు స్వాధ్యాయము పరమేశ్వరార్చణబుద్ధి ఇవి క్రియ రూప మైన యోగములు.

వివ:- యోగమునకు మందాధికారి ఆరురుక్షువనువాఁడు. మధ్యమాధికారి యుంజానుఁడనువాఁడు. ఉత్తమాధికారి యోగారూఢుఁడనువాడు మొదటి సమాధిపాదము ఉత్తమాధికారులయిన జడభరతాదులకుఁ జెప్పఁజడినది. ఇప్పుడిది మధ్యమాధికారియగు యుంజానునకుఁ జెప్పఁ బడుచున్నది. స్వాధ్యాయము = ప్రణవాఢిజపమును, మోక్ష శాస్త్రాధ్యయనమును, తపస్సు మోదలైనవి యాచరింపనివారికి యోగము సిద్ధింపదని భావము.

2. సమాధి భాపనార్థః క్లేశతనూ కరకార్థశ్చ

సూ. క్రియా యోగము చిత్తై కాగ్ర్య రూపమగు సమాధిని గలిగించుటకును క్లేశము తగ్గించుటకును నుపయోగించును.

3. అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాఖి నివేశాః క్లేషాః

సూ. అవిద్య ఆస్మిత రాగము ద్వేషము అఖినివేశములు క్లేశములు.

4. అవిద్యాక్షేత్రముత్త రేషాం ప్రసుప్త తనువిచ్ఛిన్నో దారాణామ్

సూ. ప్రసుప్తముగను, స్వల్పముగను, ఆస్ఫుటముగను, వృత్తిరూపము లతో నభివ్యక్తముగను, నున్న యస్మితాదులకు అవిద్యపుట్టిలు.

వివ:- అవిద్యాదులు ముందుముందు సూక్ష్మములవే వివరింపఁబడును.

5. అనిత్యాఽశుచి దుఃఖానాత్మ సు సత్య శుచి సుఖాత్మ
ఖ్యాతి రవిద్యా

సూ. అనిత్యమును నిత్యమనియు, శుచిని అశుచియనియు, దుఃఖమును సుఖమనియు, అనాత్మను ఆత్మయనియు తలఁచుట యవిద్య.

వి:- ఇది పాపాద లక్షణ పుణ్యత్వాదిబుద్ధుల కుపలక్షణము, సత్కర్మ న విరోధియగు విపరీతకర్మము అవిద్యయని దెలియునది.

6. దృగ్దర్శన శక్త్యో రేకాత్మ తేవాస్మితా

సూ. ద్రష్టృ దర్శనశక్తులొకటివలె బుద్ధిగలుగుట యస్మిత.

వి:- ఆత్మ శరీర లొకటిగాఁదలఁచుట యస్మితయని భావము.

7. సుఖానుశయీ రాగః

సూ. సుఖవిషయక మగు క్లేశము రాగము.

8. దుఃఖానుశయీ ద్వేషః

సూ. దుఃఖ విషయకమగు క్రోధము ద్వేషము.

9. స్వరసవాహీ విదుషః అపి తథారూఢః అభినివేశః

సూ. విద్వాంసునికిఁ గూడఁ దన సంస్కారముచేఁ గలిగి యవిద్వాంసుని యందువలెఁ బ్రసిద్ధమై యున్న క్లేశ మభినివేశము.

10. తే ప్రతిప్రసవ హేయాః సూక్ష్మాః

సూ. ఆ సూక్ష్మ క్లేశములు చిత్తనాశనముచేత నుచ్ఛేదింపఁదగినవి.

11. ధ్యాన హేయాస్త వ్యృత్తయః

సూ. ఆ క్లేశవృత్తులు ధ్యానముచేత నుచ్ఛేదింపఁదగినవి.

12. క్షేత్రమూలః కర్మాశయో దృష్టాదృష్ట జన్మ వేదనీయ.

సూ. వర్తమాన భవిష్యజన్మలందు అనుభవింపఁదగిన ధర్మాధర్మములు క్షేత్రములకు మూలములు.

వివ:- నాదీశ్వరుండు మనుష్య పరిణామమును వీడి ధర్మముచే దేవుఁడ య్యెను అధర్మముచే నహుఁడు పామయ్యెను.

13. సతిమూలే తద్విపాకో జాత్యాయుర్భోగాః

సూ. ధర్మాధర్మములకు మూలమైన క్షేత్రమున్న పుడే వానికి ఫలములైన జన్మము, ఆయువు, భోగములు గలుగును.

14. తే హ్లాద పరితాప ఫలాః పుణ్యాపుణ్య హేతుత్వాత్

సూ. అవి యిదివఱలో జేయఁబడిన పుణ్య పాపములను బట్టి గర్భనవి గాన సుఖదుఃఖ ఫలములను గలిగించును.

15. పరిణామతాప సంస్కార దుఃఖై ర్గుణప్రత్యయి రో ధాచ్చ దుఃఖ మేవ సర్వం వివేకినః

సూ. పరిణామతాప సంస్కారములవల్లఁ గలిగిన దుఃఖములతో సత్త్వాది గుణ వృత్తులగు సుఖదుఃఖ మోహములకు విరోధము లేకపోవుట వల్లనుగూడ జన్మాదిగుణములు సర్వమును వివేకవంతునికిదుఃఖమే.

వివ:- పరిణామదుఃఖము:- సుఖానుభవకాలములోని సుఖమందు రాగము తదన్యకాలమందు ద్వేషము గలుగును. ఇతర ప్రాణికి బాధలేకుండ ఆ సుఖము అనుభవింపఁబడదుగాన హంసాదులు తప్పవు వాఁవల్ల అదృష్టాదులద్వారా పిదపదుఃఖము. తాపదుఃఖము: సుఖకాలమం దును ఇంకను అధికమగు నితరుల సుఖమును జూచి తాపముగఱిగి దానివల్ల వచ్చిన దుఃఖము. సంస్కారదుఃఖము:- సుఖానుభవము వల్లఁగలిగిన యధికసంస్కారముచే దాని స్మరణమువల్ల రాగమును

ఆ స్మరణమున కడ్డురాఁగా ద్వేషము, వానివల్ల కర్మలు, వానివల్ల విపాఠము పిదప వాసన కలుగును. యోగికన్నువంటివాఁడు, సాలె పురుగుదారము స్వల్పమయినను కంటిలో పడినవెంటనే చాలా బాధ గూర్చును. కాని యితరమగుచోట పడిన బాధ గూర్పదు. అట్లే అనాది దుఃఖప్రవాహము స్వల్పముగా నున్నను ఇతరునిగాక యోగినే బాధించునని భావము. దుఃఖమునకు మూలము అవిద్య. వివేకజుకలుగఁగా అవిద్య నశించును. పిదప అవిద్యామూలములగు క్లేశములు పోవును. పిదప పాపపుణ్యములు గలుగవు ఇదివఱకటి పాపాదులు అనుభవించుట వల్లను దేహాంతమున నింక పూర్వ పాపాదులు లేవు గావునను బునర్జన్మ లేదు. దానినే మోక్షమందురు. ఈ శాస్త్రము చతుర్విధము, 1. హేయము = సాంసారిక దుఃఖము, 2. హేయ హేతువు = సాంసారిక దుఃఖ హేతువున విద్య. 3. హానము = సర్వదుఃఖనివృత్తిమోక్షము. 4. హానోపాయము = మోక్షసాధనమగు వివేక సాక్షాత్కారము.

16. హేయం దుఃఖ మనాగతమ్

సూ. రాఁబోవు దుఃఖములు పోఁగొట్టుకొనఁదగినవి.

వివః. కడచినవి యనుభవించినఁగాని పోఁగొట్టుకొనుటకు వీలులేదు కడచు చున్నవిగూడ ఎప్పటికప్పుడే యతని వివేకముచే నశించును ఇంక మిగిలినవి రాఁబోవునవే. ఇదివఱకు తగిలిన గాయముయొక్క బాధ అనుభవము చే పోవును. వర్తమానమందు జాగరూకతచే తగలదు, రాఁబోవునది పోఁగొట్టుకొనవలయును.

17. ద్రష్టృ దృశ్యయోః సంయోగో హేయ హేతుః

సూ. ద్రష్టకును దృశ్యములగు సుఖదుఃఖ మోహములకును గలసంబంధము దుఃఖమునకు హేతువు.

18. ప్రకాశక్రియా స్థితి శీలం భూతేంద్రియాత్మకం భోగా పపర్గారం దృశ్యమ్

సూ. ప్రకాశశీలమైవ యాత్మయు, క్రియాశీలమైన దశేంద్రియములును
స్థితిశీలమైన భూతములును, భోగమోక్షములై దృశ్యము లని
చెప్పబడును.

విష: ప్రకాశ క్రియా స్థితి శీలములనగా సత్త్వరజస్తమోగుణ శీలము
లని భావము.

19. విశేషావిశేష లింగమాత్రాలింగాని గుణపర్వార్ణ

సూ. విశేషములు, అవిశేషములు. లింగమాత్రములు అలింగములు అను
నవి గుణములనెడి చెట్లకు అకులుకొమ్మలు మొలకలు గింజలవంటివి

విష:- ఇంద్రియములు 10. మనస్సు 1. భూతములు 3. మొత్తము 16
వికారములు. ఇవి విశేషములనబడును. శబ్ద స్పర్శ రూప రసగం
ధములనెడి పంచతన్మాత్రాలు అయిదు, అహంకారము ఒకటి. మొ
త్తము 6 విశేషములనబడును. లింగమాత్రము- మహత్తత్త్వము
అలింగము గుణముల సామాన్యస్థితి.

20. ద్రిష్టా దృశిమాత్రః శుద్ధః అపి ప్రతయానుపశ్య;

సూ. జ్ఞానమాత్ర రూపుడైన ద్రష్ట శుద్ధుడైనను బుద్ధి వృత్తులను అనుక
రించువానివలె విషయములను జూచును.

21. తదర్థ ఏవ దృశ్యస్యాత్మా

సూ. దృశ్యముయొక్క స్వరూపము అద్రష్టయొక్క భోగమోక్షములే
ఫలముగా గలది.

22. కృతార్థంప్రతి నష్ట మప్యనష్టం తదన్య సాధారణత్వాత్

సూ. పురుషార్థము సిద్ధించిన పురుషునిగుఱించి దృశ్యములు నశించినను పురుషార్థసిద్ధి పొందనివాఁకి సాధారణ మగుటవల్లనవి నశింపవు.

వివ. సిద్ధిపొందనివారికై యవి యెల్లకాలము నుండనని భావము.

23. స్వస్వా మిశక్తోః స్వరూపోప లబ్ధిహేతుః సంయోగః

సూ. భోగ్యమగు దృశ్యమునకు భోక్తయగు ద్రష్టకును విషయముల ననుభవించుట కొఱకును ఆత్మను దర్శించుట కొఱకును హేతువై నది సంయోగము.

24. తస్య హేతు రవిద్యా

సూ. ఆసంయోగమునకు అవిద్య మూలకారణము.

25. తదభావా త్సంయోగాభావో హానం తద్దృశేః కైవల్యమ్

సూ. అవిద్య లేనందవలన దృశ్యముతో సంయోగము గలుగక పోవుటయే మోక్షము. అదేచై తన్యముక్తుఁ గైవల్యము.

26. వివేకభ్యాతి రవిప్లవా హానోపాయః

సూ. మిథ్యాజ్ఞాన వాసనవల్ల బాధనొందక ప్రకృతి వివేచనమువల్లఁ బురుష సాక్షాత్కారము పొందుటయే మోక్షోపాయము.

27. తస్య సప్తధా ప్రాస్త భూమిః ప్రజ్ఞా

సూ. యోగజ సాక్షాత్కార రూపమైన మోక్షోపాయముయొక్క ప్రజ్ఞ యేడు విధములుగ నున్నది.

వివ. 1. హేయమైన దుఃఖమును దెలిసికొంటిని ఇంకనేను దెలిసికొనవలసి నది లేదు అననది మోక్షి ప్రజ్ఞ 2. దాని ఫలానుభవము పొందుట వల్ల నొక బాధవలసినది లేదు అనునది రెండవ ప్రజ్ఞ 3. హేయ

హేతువులైన ఆవిద్య, సకామకర్మ మొదలగునవి పూర్తిగా నశించినవి ఇంక నశించపలిసినవి లేవు అనునది మూడవప్రజ్ఞ. 4 దుఃఖ హానరూపమైన మోక్షఫలము అసంప్రజ్ఞాత యోగముచేత సాక్షాత్కరింపఁబడినది. ఇంక తెలిసికొనవలసిన పురుషార్థము మిగులలేదు అనునది నాల్గవప్రజ్ఞ. 5 నాబుద్ధి సమాప్తభోగ మోక్షములు గలది కాఁగలదు అనునది ఐదవప్రజ్ఞ 6 బుద్ధిరూపముగాఁ బరిణమించిన సత్త్వాదిగుణములు స్వకారణమందు లయింపఁగల వనునది ఆఠవ ప్రజ్ఞ. 7 లయించిన యాగుణములు కొండమీద నుండిపడిన తాళ్ళు మరలఁబైకిచేరనట్లుగా తిగి బద్ధిరూపముగాఁ బరిణమింప వనునది ఏడవప్రజ్ఞ. ఈ ఏడవ ప్రజ్ఞ లోకి డెచ్చుకొనిన విద్వాంసుని జ్ఞానిసృష్ట సద్బోముక్తిదాయినీ లగునని తెలిసికొనవలయును.

28. యోగాంగానుష్ఠానా దశుద్ధిక్షయే జ్ఞానదీప్తిరావివేక

భ్యాతేః

సూ. యోగాంగముల ననుష్ఠించఁటవలన ప్రకాశమునావరించు క్లేశములు నశింతఁగా ప్రకృతిపురుష వివేక సాక్షాత్కారము పర్యంతము జ్ఞాన దీప్తి అగును.

29. యమనియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధారణా ధ్యాన సమాధయో ఆష్టాంగాని

సూ. యమ, నియ, మాసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధారణా, ధ్యాన సమాధు లెనిమిది యోగాంగములు.

31. తత్రాహింసా సత్యస్తేయ బ్రహ్మచర్యాఽపరి గ్రాహాయమాః

సూ. అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము ఇవి యమము లనఁబడును.

వివ:- అహింస = ప్రాణులను మనసొ, వాచా, కర్మణా హింసించకుండుట
 సత్యము = వాజ్మానసముల యథార్థత్యము. అస్తేయము = ఇతర ధనములపహరింపఁ పోవుట, బ్రహ్మచర్యము = ఆష్టవిధమైన మైథు

పములు ద్యజించి పరమేశ్వరునియందుఁ జరించుట. స్మరణం
 కీర్తనం, కేశిః, ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణం సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ
 క్రియానిర్వృతి రేవచ". స్మరణము. కీర్తించుట, కలిసియాడుట,
 చూచుట, రహస్య సంభాషణము, సంకల్పము, ప్రయత్నము,
 క్రియానిర్వాణము ఇవి యష్టవిధమైధునములు. అపరిగ్రహము=
 హింసాదులగు ననేక దోషములు వానివల్ల గలుగుచుండుటచే పదార్థ
 ములను స్వీకరింపకుండుట.

31. జాతి దేశకాల సమయానపచ్చిన్నాః సార్వభౌమా
 మహాప్రతమ్

సూ జాతి, దేశ, కాల, సమయముల నియమములేకుండ సర్వ జాత్యాది
 సాధారణములైన యహింసాది యమములు మహాప్రతములనఁబడును
 వివ:- జాతి=మనుష్యత్వాదులు, దేశ=శీర్షాదులు, కాల=చతుర్థశి ఆమా
 వాస్య మొదలగునవి. వమయములు=యుద్ధాదులు.

32. శౌచసంకోషతపః సాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానానినియమాః

సూ. శౌచము, సంకోషము, తపస్సు, సాధ్యాయము, దైవప్రణిధానము
 ఇవి నియమములు,
 వివ:- దైవప్రణిధానము=పరమేశ్వరార్పణబుద్ధి. 8.495
 10=00 GAN

33. వితర్కబాధనే ప్రతిపక్ష భావనమ్ P-1

సూ. వితర్కాదులచే యమాదులకు బాధకలుగుచున్నను ప్రతిపక్ష భావము
 చేయవలయును. A C C N O . 26064
 వివ:- "జీనిని జంపెదను అన్యతమైనను పలుకుదును వరధనమైనను అపహ
 రింతును. పరస్త్రిగమనమైనఁ జేయుదు"నను దుష్టమార్గములచే
 బాధింపఁబడినపుడు సంసారాన్నిచేఁ గాల్చఁబడి యాబాధనుఁడి
 మరలుటకై యోగధర్మమును శరణు చొచ్చితిని. ఇట్టినేను మఠల
 ఆ దుర్మార్గములలోనే వడినచోఁ "గుక్కబుద్ధివంటివాఁడ నగుదును.
 కక్కినకూడు తిన్నవాఁడనగుదునని ప్రతిపక్ష భావన చేయవలయు
 వని భావము.

34. వితర్కా హింసావయః తృ తకారికానుమోదితా లోభ క్రోధ మోహపూర్వకా మృదుమధ్యాధిమా త్రాదుఃఖా జ్ఞానాస్తఫలా ఇతి ప్రతిపక్ష భావనమ్

సూ. వితర్కములని పిలువఁబడు హింసాదులు లోభ క్రోధమోహ పూర్వకములై మృదుమధ్యాధి ప్రమాణములై చేయఁడినను, చేయఁవఁ జడినను అనుమతిఁపఁబడినను దుఃఖము అజ్ఞానము అనేడి యంతు లేని చెడ్డఫలముల నొసంగునని ప్రతిపక్ష భావన చేయవలయును.

35. అహింసా ప్రతిష్ఠాయాం తత్సంనిధౌ వైరత్యాగః

సూ. అహింసయందు స్థిరత్వము సిద్ధిఁపఁగా అహింసకుల సన్నిధియందు సర్వప్రాణులయందు వైరత్యాగము గలుగును.

వివ:- మనుషులలోని వైరములు, పిల్లి యెలుక, మేక, పులి మొదలగు వానిలోని సహజవైరములు, సర్ప శార్దూల సింహాదులకు ఇతర ప్రాణులను గుఱించిన వైరములును పోవునని భావము .

36. సత్యప్రతిష్ఠాయాం క్రియాఫలాశ్రయత్వం

సూ. సత్యమందు స్థిరత సిద్ధిఁపఁగా సత్యవంతుల మాట మాత్రముచేత ధర్మాది క్రియలును స్వర్గాది ఫలములును సిద్ధించును.

37. అస్తేయ ప్రతిష్ఠాయాం సర్వరత్నోపస్థానమ్

సూ. అస్తేయ ప్రతిష్ఠ గలుగఁగా సర్వరత్నములు వాని మఱచేతనే సిద్ధించును.

వివ:- సర్వరత్నములు=సర్వ శ్రేష్ఠవస్తువులని భావము.

38. బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠాయాం వీర్యలాభః

సూ. బ్రహ్మచర్య ప్రతిష్ఠ గలుగఁగా అలౌకిక సామర్థ్యము గలుగును.

39. అపరిగ్రహస్థైర్యే జన్మ కథంతానంబోధః

సూ. అపరిగ్రహ స్థైర్యము గలగంగా పూర్వాపర జన్మస్మృతిగలుగును.

వివ:- “నేనెవఁడను ఎఱ్ఱంఱిని ఇది యంతయునేమి మనము ముందెట్లు గాఁగలము” మొదలుగ సర్వస్మృతులు గలుగునని భావము.

అవతారిక:- ఇంతవరకు యవస్థైర్యమందు సిద్ధులు చెప్పఁబడెను. ఇంక నియమ స్థైర్యమున సిద్ధులు చెప్పఁబడుచున్నవి.

40. శౌచాత్స్వాంగజుగుప్సా పరైరసంసర్గః

సూ. శౌచస్థైర్యమువల్ల శరీరమందు జుగుప్సయును ఏవగింపు పరులతో అసంసర్గమును గలుగును.

వివ:- మచ్చి, నీరు మొదలగువానిచే ఎంతకఠిగావించినను శరీరకఠి గలు గక దినదినము ఎప్పుడుమానిన నప్పుడే శరీర మపరిశుద్ధ మగుచుం డుటవల్ల ఈభౌతిక శరీరమందు జుగుప్స గలుగును. స్వశరీరమందే జుగుప్స గలిగినప్పుడు ఇంక వ్యామోహకరములగు భార్యాపుత్రాది పరశరీరములందు జుగుప్స గలుగుటలో వింతయేమియని భావము.

41. సత్త్వశుద్ధిసౌమన స్త్రైకాగ్ర్యేన్ద్రియజయాత్మ దర్శన యోగ్యత్వాని చ

సూ. శౌచస్థైర్యమువల్ల సత్త్వశుద్ధియు దానినుండి సౌమనస్యము దాని నుండి ఏకాగ్రత దానినుండి యింద్రియజయము దానినుండి అత్మ దర్శన యోగ్యతయును గలుగును.

42. సంతోషాదనుత్తమ సుఖలాభః

సూ. సంతోష స్థిరతవల్ల నత్తుత్తమమైన యనంత సుఖము గలుగును.

వివ:- యచ్చ కామసుఖంలోకే, యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖం
తృష్ణాక్షయ సుఖస్యైతే నార్హతః షోడశీంకలాం॥

“లోకమందలి కామసుఖము మహాదివ్యసుఖమును తృష్ణానాశమ
వలని సుఖమునకుఁ బదునాటవవం తయిననుగావు.”

43. కాయేంద్రియ సిద్ధిరశుద్ధిక్షయాత్తపసః

సూ. తపస్సు పాపమును నశింపఁజేయునదిగాన కాయసిద్ధిని, ఇంద్రియ
సిద్ధిని గలిగించును.

44. స్వాధ్యాయాదిష్టదేవతాసంప్రయోగః

వివ:- కాయసిద్ధి=అణిమాదిసిద్ధి, ఇంద్రియసిద్ధి=దూర శ్రవణాదులు.

సూ. స్వాధ్యాయమువల్ల సిష్టదేవతాదర్శనము గలుగును

45. సమాధిసిద్ధి రీశ్వరప్రణిధానాత్

సూ. దైవప్రణిధానమువల్ల (ధ్యానము)సమాధిసిద్ధి గలుగును.

46. స్థిరసుఖమాసనమ్

సూ. స్థిరము సుఖకరమునైన యాసనము వేయవలెను.

వివ:- ఆసనములు వానిభేదములు హఠయోగ దీపికాది గ్రంథములయందు
దెలియవలెను. (చూ. నా యోగసర్వస్వము)

47. ప్రయత్నశైథిలాన్యస్త సమాపత్తి భ్యామ్

సూ. చలనాది ప్రయత్నములను ముగించుటవల్లను భూమినిదాల్చిన
యాదిశేషునియందు చిత్తము నిలుపుబవల్లను ఆసనసిద్ధి గలుగును.

వివ:- సమస్త గోళములు ఆకాశమున ఆకర్షణశక్తిచే వాయువుచే గ్రహణ
బడుచున్నవిగాన ఆవాయు ప్రవాహమునే పవనాహారియగు నాది
శేషువుగ ఆరోపింపఁజడెనని తెలియునది.

48. తతోద్వంద్యానభిఘాతః

సూ. ఆసనస్థైర్యమువల్ల శీతోష్ణాది ద్వంద్వబాధ గలుగదు.

49. తస్మిన్సత్తిశ్వాసప్రశ్వాసయోర్గతివిచ్ఛేదః ప్రాణాయామః

సూ. ఆసనస్థైర్యము గలుగఁగా శ్వాసనిశ్వాసములగతిని నిరోధించుట ప్రాణాయామము.

వివ:- ప్రాణాయామములో గాయత్రీజపముగాని, ప్రణవజపముగానియిష్ట దేవతాది ధ్యానముగాని చేయవలయును.

50. బాహ్యభ్యంతర స్తంభ వృత్తిరేశకాల సంఖ్యావృత్తిభిః పరితుష్టో దీర్ఘ సూక్ష్మః

సూ. బాహ్యభ్యంతర స్తంభవృత్తియైన ప్రాణాయామము దేశకాలసంఖ్యా వృత్తులచే నియమితమై దీర్ఘ సూక్ష్మమని చెప్పబడును.

వివ:- బాహ్యవృత్తి=రేచకము. అభ్యంతరవృత్తి=పూరకము. స్తంభవృత్తి=కుంభకము. ఎడమముక్కునుండి గాలివిడుచుట రేచకము. దీని ప్రదేశ తూరమును ఆక్కడి దూదిపింజ కదలికనుబట్టి తెలియనగును పుడిముక్కుతో గాలివూరించుట పూరకము. పీల్చిన గాలిని లోప కుంభించుట కుంభకము. రేచకమునకు ముక్కుచివరనుండి 12 అంగుళములు పరిమితిగల దేశము "ప్రాదేశ ద్వాదశాంగుళ హస్తా దిపరిమితో దేశః" చీమలు లోన ప్రాకుచున్నట్లుండుటనుబట్టి అది తెలియును. పూరకమునకు ఆపాదతల మస్తకపర్యంతము అభ్యంతరదేశము. ఇది దేశనియమము. రేచకపూరక కుంభకములలో కాలనియమము చేయవలయును. ఇంతకాలము గాలివిడుచుట ఇంత కాలము గాలిపీల్చుట, ఇంతకాలము గాలినిలుట అనికాలనియమము

రేచకమునందు 32 మాత్రలు, పూరకమునందు 16 మాత్రలు, కుంభ కమునందు 64 మాత్రలు అని వసిష్ఠుడు. ఇది సంఖ్యానియమము ఇది మృదువు దీనికే ట్టింపుకొనినచో మధ్యమము. నాలుగురెట్లయిన తీవ్రమగును. ఇది ప్రతిదినము ఆభ్యసించబడి దివస పక్ష మాసాది క్రమముగా దేశకాల ప్రచయవ్యాపియై దీర్ఘమనిమిగుల నై పుణ్యముగా దెగిసికొనఁదగి సూక్ష్మమని చెప్పఁబడును. అది చీమప్రాకుట దూది కదలిక మొదలగునవి తెలియకపోవుట మొదలగు వానివలన సూక్ష్మత్వము తెలియవలయును. శక్యమైనంత వఱకు నిల్పవచ్చునని యాజ్ఞవల్క్యుడు.

51. భాహ్యభ్యంతరవిషయాక్షేపీ చతుర్థః

సూ. భాహ్యభ్యంతర విషయము లైన రేచకపూరకముల వతిక్రమించి కేవల కుంభకము మాత్రమే యుండునది నాల్గవ ప్రాణాయామము

ప్రాణాయామము:-

బ్రహ్మదయోపి త్రిదశాః ప్రవనాభ్యాసతత్పరాః

అభూవన్నంతకభయా త్తస్మాత్పవన మభ్యసేత్.

బ్రహ్మది దేవతలుకూడ యమునిభయముభల్ల రేచక, పూరక, కుంభ కములనెడి ప్రాణాయామములను నలిపిరి. గాఢిని విడచుట రేచ కము, గాలినిపీల్చుట పూరకము, గాలినిలోపలనిలుపుట కుంభకము జన్మోషధి తపోమంత్రైర్మావతీహవ సిద్ధయః.

యోగీనాప్నోతితాః సర్వాః, నాన్వైర్ద్యోగ గతింవ్రజేత్.

జన్మజన్మము తలస్ను మంత్రములతో వెటువంటిసిద్ధులు కలు గునో అవి ఆసన ప్రాణాయామములచే సిద్ధించును. సూర్యభేదము ఉజ్జాయి, సీక్కారి, శీతలి, భస్మిక, ప్రాణమతి, మూర్ఖ, ప్లానని అని కుంభక ప్రాణాయామములు ఎనిమిది పూరకాంతేతు కర్తవ్యో బంధో జాలంధరాభిదః, కుంభకాంతే రేచకాదౌ కర్తవ్య స్తూడియాన కః. గా నిపిల్చినపుడు జాలంధరబంధము చేయవలెను. అనఁగా గడ్డమును గుండెపై ఆనించవలయును. గాలిని నిలిపి గాఢినివిడుచు

వఱకు మూలబంధమును (మలద్వారమును బంధించుట) ఉడ్యాన బంధమును (పొట్టను వెనుకకు అక్కళించుచు లాగుట) చేయవలయును. ఇవి తప్పక చేయవలయును. ఇట్లు చేయక కుంభకము చేయరాదు.

అపానమూర్ధ్వ ముత్థాప్తప్రాణం కఠరాదధోనయేత్,
యోగీ జరామరణనిర్ముక్తః షోడశాబ్దవయా భవేత్.

మలద్వారబంధము చేయుటద్వారా అపానవాయువును పైకిలేపి అందరబంధము (గాలిని పీల్చి నపిడప గడ్డమును గుండెపై ఆనించుట) ద్వారా ప్రాణవాయువును క్రిందికివంపి ఉడ్యానబంధము ద్వారా (పొట్టను క్రిందికి వెతుకకు లాగుటద్వారా) ప్రాణాయామము చేసినచో యోగి సలితన నుండి విడివడి 16 వంత్లవయసువాడు అగును అవిహారయోగ దీపికలో చెప్పబడెను. ఇది యోగులకు అనుభవసిద్ధము. ప్రాణాయామము చేయువారు వప్పులు (పెసఠపప్పుగాక), పెరుగు, మత్స్యమాంసాలు విషవలయును. క్షీరాజ్యభోజనము, గోధుమాద్వాహారములు హితములు ప్రాణాయామము చేయువారు పద్మాసనమునంను గాని సిద్ధాసనమునందు గాని లేక ఏదయిన స్థిరాసనమున గూర్చుండి ప్రాణాయామము చేయువారును పైని జెప్పిన జాలంధర బంధాదిపూర్వకముగ మొదటిరోజు ప్రాణాయామములు తెండవరోజున పదునయిదు ప్రాణాయామములు లక్షకమవృద్ధిగా గిరివరకు చేయవలయును. శ్రమయు శిరోవేదనకలిగినచో లమెల్లగా చేయుచు విశ్రాంతి తీసుకొనుచు చేయవలెను. గురువుద్వారా సికొని చేయుట మంచిది. అవశ్యముకూడ. అడవివీనుగును సింహమును లమెల్లగా వశముచేసికొనునట్లు ఈ ప్రాణమును మెల్లమెల్లగా తొందరకుండు వశపఱచు కొనవలెను. అట్లుగానిచో రోగములు అపాయములగును.

-: సూర్యభేదనము

అంతగా ఎత్తును పల్లమును గానిచోట ఆసనముచేసికొని ఎత్తమ కుక్క రంధ్రముమూసి కుడిముక్కురంధ్రముతో మెల్లమెల్లగా గాలి పువలెను. మరల పీల్చి మరల మరల మెల్లగా వదలవలెను. దీనిని

సూర్యభేదనమందురు. దీనివల్ల కపాలశుద్ధి అగును. వాత, క్రిమిదోషములును పోవును. ఇట్లు ఎనుబదిసార్లు చేయవలెను. ఆహారము తీసికొనక ఉదయము, సాయంత్రము, అర్ధరాత్రి, తెల్లవారుఝామున చేయవలయును. ముందుగా మూడు పుడిసెడులు నీళ్ళు త్రాగి చేయవలెను, ఇన్నిసార్లు వీలుకానిచో ఒకటి రెండుసార్లు ఉదయసాయంత్రములందు చేయవచ్చును. లేదా ఒకసారి ఉదయమందు చేయవలెను. ఇట్లు మూడు, నాలుగుకాలలు చేసిన నాడిశుద్ధి అగును. నాడిశుద్ధికి గర్తు శరీరము శుష్కించుట, శరీరము తేలికగుట, కంఠము స్ఫుటముగా నుండుటయును అగును. దీనివల్ల కుండలినీ ప్రబోధమగును. వెన్నెముక క్రింద చల్లగా నుండుట, చీమపై కిప్పాకినటు తోచుట, శరస్సున జలదరింపును గలుగును. ఇది మొదటిమెట్టు.

ఉ జ్ఞా యి

నోరుమూసుకొని ఎడమ కుడిముక్కురంధ్రములతో గాలినిపీల్చి వదలవలెను. దీనివల్ల కంఠమున శ్లేష్మముపోయి జరరాగ్ని వర్ధిల్లును. నాడిజ్వోదరాదులు, ధాతుగతదోషములు పోవును. ఇది నడచుచు నిలచుచు చేయవలయును.

-: సీ త్కారీ :-

నోటితో సీత్కార ధ్వనితో గాలిపీల్చి పెదవులమధ్య చేర్చిన నాలుకతో గాలినిపూరించి ముక్కుద్వార గాలివదలవలెను ఇట్లుచేసినచో రుపము నుందరమగును. సోమరితనము పోవును ఆకలి దప్పికలు, నిద్రలు తగ్గును. దీనివల్ల సర్వోపద్రవములు పోవును.

శ్రీ త ల్లి

పెదవుల కై టకు పక్షిముక్కువలె చాలుకచాపి గాలినిపీల్చి గాలికొంచెము నిలిపి గాలిని మెల్లమెల్లగా విడువవలెను. దీనివల్ల గుల్మము, ప్లహపైత రోగములు పోవును. ఆకలి దప్పికలును తగ్గును.

భక్తి క

పద్మాసనము వేసికొని నడుము, మెడ, వంచక నోరు మూసుకొని ఎడమముక్కుతో గాలి గుండెవరకుపీల్చి కుడిముక్కుతో వదలవలెను కుడి ముక్కుతో పీల్చి ఎడమ ముక్కుతో వదలవలెను. కమ్మరివాని తిత్తివలె పూరించివదలవలెను. శ్రమకలుగువరకు కుడి ముక్కుతో గాలిపీల్చి ఎడమ ముక్కుతో వదలవలెను నడిమివ్రేలు చూపుడువ్రేలు విడిచి బొటనవ్రేలు అనామిక చిటికెవవ్రేళ్లతోమూసి పదలుచుండవలెను. ఇట్లు ఎనుబదిసార్లు జేయవలెను. వాతసిత్తశ్లేష్మములను హరించును జఠరాగ్నిని పెంచును. కుండలీని మేల్కొలుపును బ్రహ్మగ్రంథి విష్ణుగ్రంథి రుద్రగ్రంథి అను వానిని భేధించును.

భ్రామరి

వడిగా శబ్దసహితముగా తుమ్మెదనాదముగలుగునట్లు గాలిపూరించి ఆడు తుమ్మెదనాదముగలుగునట్లు గాలివిడిచిన దీనిని భ్రామరిఅందురు. దీనివల్ల చిత్తమున అపూర్వానందము కలుగును.

మూర్ఛ

గాలిపీల్చినపిదప జాలంథరఖంధముగ (డ్రము గుండెపై ఆనించుట) వేసి మెల్లమెల్లగా గాలి విడవవలెను దీనివల్ల మనస్సుకు మత్తునుగూర్చి సుఖము గూర్చును.

ప్లావిని

దేహమును పొట్టను గాలితో నింపినచో అగాఢజలములో గూత తామ రాకువలె సుఖముగతేల్చును. దీనిని ప్లావిని అందురు.

రేచకపూరకములతోఁ గూడిన కుంభకమును సహితకుంభకమందురు. రేచకపూరకములులేని దానిని కేవల కుంభక మందురు. కేవలకుంభకము సిద్ధించువఱకు సహితకుంభకమును అభ్యసించవలయును.

“కుంభకాత్ కుండలీబోధః, కుండలీబోధతోభవేత్, అనర్హా సుమ
 మ్నాచ హతసిద్ధిశ్చ జాయతే కుంభకమవల్ల కుండలిమేల్కొనును. అది
 మేల్కొనుటవల్ల సుషుమ్నానాడి అనర్హముగా దారియిచ్చును. ప్రైవిమెల్ల
 మెల్లగా ఆచరింపవలెను. హిత మితాహరియై అభ్యసంపవలెను. గురువు
 ద్వారా ఆత్మసంఘట ముఖ్యము.

వివ:- “రేచకం పూరకంత్యక్త్వానుఖం యద్వాయుధారణం ప్రాణాయా
 మోఽయమిత్యక్తః సప్తై కేవల కుంభకః కేవలే కుంభకే సిద్ధిరేచక
 పూరక వర్జితే, న తస్యదుష్కలం కించి త్రిషులోకేషు విద్యతే” రేచక
 మను పూరకమును విడచి వాయువును ధరించుట కేవల కుంభక
 మను ప్రాణాయామము. రేచకములులేని కేవల కుంభకము సిద్ధిం
 పఁగా ఆతనికి మూఁడులోకములందు దుర్లభమైనదిలేదు” అని వశిష్ట
 సంహిత. ఈ కుంభక ప్రాణాయామములో కాల్పినతామీదఁజ్ఞాన
 నీరుమాయమైనట్లు పీల్చినగాలి లోన మాయమగునని భాషము.

52. తతః క్షీయతే ప్రకాశాపరణమ్

సూ. ఆ ప్రాణాయామమువల్ల వివేక జ్ఞానావరణము క్షీణించును

53. ధారణాసుచ యోగ్యతా మనసః

సూ. దానివలన మనస్సునకు ధారణలయందు సామర్థ్యము గలుగును.

వివ:- ధారణలఁగూర్చి ముందుముందు జెప్పఁబడును,

54. స్వవిషయా సంప్రయోగే చిత్తస్వరూపానుకార ఇవే
 నిర్వియాణాం ప్రత్యాహారః

సూ. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయములందు సంనికర్ష లేనపుడు
 త్యానాదులందు చిత్తస్వరూపమును ఆనుకరించుటవలెనుండునది
 ప్రత్యాహారము.

వివ:- చిత్తముతోఁగూడిన ఇంద్రియములను నిరోధించుట ప్రత్యాహారము
 తేనెటీగలరాణి ఎగిరిన తేనెటీగలు ఎగురును. నీలిచిన్న బిలుచును

అట్లే చిత్తము కదలినచో ఇంద్రియములు గదలును, అదికదలనిచో ఇంద్రియములు గదలును. అది కదలనిచో ఇంద్రియములు గదలవుగాన చిత్తమును నిరోధింపఁగా నింద్రియములును నిరోధింపఁబడునని భావము.

55. తతః పరమా పశ్యతేన్ద్రియాణామ్

సూ. ఆ ప్రత్యాహారమువల్ల నింద్రియములను బూర్తిగా జయించుట సిద్ధించును.

సన్: శబ్దాదులందు వ్యసనములేకుండఁట యింద్రియ జయమని కొందఱు వియద్ధముగాని విషయముల సేవించుట యింద్రియ జయమని మఱి కొందఱు శబ్దాదులందు భోగ్యాధీనుఁడై కాక స్వాధీనుఁడై యుండఁట ఇంద్రియ జయమని మఱికొందఱు. రాగద్వేషమిలు లేకుండ సుఖదుఃఖములను విడచిన శబ్దాదిజ్ఞానము ఇంద్రియ జయమని కొందఱు ఏకాగ్రతను బొందిన మనస్సు విషయములను పోడకపోవుటయే ఇంద్రియ జయమని జై గీషవ్యుఁడు. ఈయోగము యమనియమాదులచే బీజము వేయఁజడి ఆసనప్రాణామాదులచే మొలకెత్తి ప్రత్యాహారముచే బుప్పించి ధ్యానధారణ సమాధులచే ఫలించునని తెలియునది.

ఇది

వతంజలిచే రచించఁజడి చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదించఁజడిన

యోగతత్త్వ దర్శనమందు సాధన పాదము.

3 విభూతిపాదము

1. దేశబంధ శ్చిత్తస్య ధారణా

సూ. హృదయ పద్మాది ప్రదేశమందు ధ్యేయమునుగూర్చిన చిత్తైకాగ్రతధారణ యనఁబడును.

వివ:- ఆదిపదమువే నాభిచక్రము, మూర్ధము, నాశికాగ్ర జిహ్వాగ్రము లును బాహ్యవిషయములును గ్రాహ్యము. ఈ పాదమందు సమాధికి అనుగుణమైనవియు శ్రద్ధగలుగుటకు హేతుపై నవియు నగు విభూతులు జెప్పఁబడును. అవి సంయమసాధ్యములు, సంయమ మనఁగా ధారణా ధ్యాన సమాధి సముదాయము. అందుచేధారణాదులనుగూర్చి ముందుగాఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

2. తత్ర ప్రత్యయైక తానతా ధ్యానమ్

సూ. హృదయదేశమందు ధ్యేయకారమైన వృత్తి ప్రవాపము ధ్యానము.

3. తదేవార్థమాత్ర నిర్భా సంస్వ రూప శూన్య మివ సమాధి:

సూ. ధ్యేయవస్తువు మాత్రమే ప్రకాశించి స్వరూపములేని దానిపతనండు నాధ్యానమే సమాధి.

వివ:- “సమ్యక్ అధీయతే ఏకాగ్రీక్రియతే విక్షేపాన్ పరిహృత్య మనః” విక్షేపములను పరిహరించి మనస్సు బాగుగా ఇందు ఏకాగ్రము చేయఁబడును” అని వ్యుత్పత్తి. ధ్యానించువాఁడు ధ్యానించుట ధ్యానింపఁదగిన వస్తువు అను విభాగము లేక ధ్యేయముమాత్రమే ప్రకాశించునది సమాధి అనిభావము.

4. తత్త్రియ మేకత్ర సంయమః

సూ. ధ్యానధారణా సమాధులను ఒక విషయమునందు నిలుపుట సంయమ మన బడును.

5. తజ్జయా త్ప్రజ్ఞా లోకః

సూ. ఆసంయమము నెఱుక్కఁజేయుట వల్ల సమాధిప్రజ్ఞ దీప్తింతును.

6. తస్య భూమిషు వినియోగః

సూ. స్థూల స్థూల రూపములనుండి సూక్ష్మసూక్ష్మ రూపములందు క్రమముగా ఆసంయమమును, వినియోగింపవలెను.

విప:- సాయుధ సభూషణ చతుర్భుజాది దైవస్వరూపమందు సమాధి సిద్ధించినపిదప సాయుధాది స్వరూపరహిత సమాధియును దాని పిదప అతఁడే నేవనియు పిదప "నేనే" అనియు యోగి క్రమముగాఁ దెలిసికొనవలయును, యోగావస్థల క్రమాభివృద్ధియు తెలియఁ దగును, శ్లో॥ యోగేన యోగోజ్ఞాతవ్యోయోగో యోగాప్రవృత్తతే యోఽప్రమత్తస్తుయోగీన స యోగే రమతే చిరమ్," "యోగసాధనలో ఒకటి సిద్ధించినపిదప నింకొకటిసాధన చేయవలయును, యోగసాధనాలక్షణములనుబట్టి ఆయాయోగములు సిద్ధించినట్లు గ్రహించి యుత్తరోత్తర యోగసాధనల చేయవలయును, అప్రమత్తుఁడై చేయువాఁడు యోగమందు రమించును. ఏమాత్రము పొరపడినను యోగము సిద్ధింపదు సరిగదా రోగాలు గలుగును.

7. త్రయ వన్తరంగం పూర్వైభ్యః

సూ. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన యజ్ఞాది పంచకముకంటె ఈ మూఁడును సంప్రజ్ఞాత యోగమున కావశ్యములు.

8. తదపి బహిరంగం నిర్భిజస్య

సూ. మిగిలిన మూఁడునుగూడ ఆసంప్రజ్ఞాతమున కనావశ్యకములు.

9. వ్యుత్థాన నిరోధ సంస్కారయో రభిభవ ప్రాదుర్భావో నిరోధక్షణచిత్తాన్వయో నిరోధ పరిణామః

సూ. వ్యుత్థాన సంస్కారమున, క్షీణించుట, నిరోధసంస్కారము వృద్ధిచెందుట నిరోధపరిణామ మగును, అదియును నిరోధకాలమండలి చిత్తముతోఁ గలిసి ఏకమై యుండును.

వివ:- వ్యుత్థానసంస్కారము = సమాధ్యవస్థనుండి లేచునప్పటి సంస్కారము నిరోధసంస్కారము = సమాధ్యవస్థయందు వృత్తులను నిరోధించునప్పటి సంస్కారము.

10 తస్య ప్రశాంతవా హితా సంస్కారాత్

సూ. ఆ నిరోధము స్వసంస్కారమువల్ల ప్రశాంత ప్రవాహ రూపముపొందను. సర్వవిషయ వాసనలు నశించుటయు ఏకగ్రత్వముదయించుటయు, చిత్తముయొక్క సమాధిపరిణామములు.

11. సర్వార్థ తై కాగ్రతయోః క్షయోదయా చిత్తస్య సమాధి పరిణామః

సూ. పీదప మరల ఆనాళోదయములు ఒకరూపమునే పొందుట చిత్తముయొక్క యేకగ్రతా కాలమందలి పరిణామము.

12. తతః పునః శాంతోదితౌ తుల్య ప్రత్యయా చిన్తస్యైకా గ్రతా పరిణామః

సూ. దీనిచేత భూతములందును, ఇంద్రియములందునుగల ధర్మలక్షణావస్థల పరిణామములు తెలియఁబడినవి.

13. ఏతేన భూతేన్ద్రియేషు ధర్మ లక్షణాపస్థాపరిణామాః
వ్యాఖాంతాః

వివ:- చిత్తైకాగ్రతయొక్క పరిణామమునుబట్టియే భూతములయొక్కయు నింద్రియములయొక్కయు ఆయాపరిణామములు గలుగునుగాన దానిలోనే యివి యంతర్భవింతును.

అవి చేయుగఁ జెప్పనవసరములేదని భావము ధర్మికి ధర్మముచే పరిణామము :- మట్టిముద్దరూపమయిన ధర్మముపోయి కుండరూపమయిన ధర్మము గలుగుట. ధర్మమునకు లక్షణములచే పరిణామము:- మట్టిముద్దకు ఇప్పటి లక్షణములు పోయి ఇదివరకున్న లక్షణములు గలుగుట, లక్షణములకు అవస్థలచే పరిణామము:- ఇప్పటి లక్షణములుగల కుండ మొదలగునవి క్రొత్త, పాత, పెద్ద, చిన్న అవస్థలను బొందుట ఇట్లే ఇంద్రియములకుఁ గూడ తత్తద్రత్నాదావలోచనము ధర్మమును బట్టిగలిగిన పరిణామము, ఆ యింద్రియము లకేవర్తమాన త్యాగులు లక్షణములచే గతీగిన పరిణామము. సానికే రత్నా త్యాలోచనముయొక్క స్ఫుటత్వాస్ఫుటత్వాదులు అవస్థలచేఁ గలిగిన పరిణామము ధర్మాదులనుబట్టి పరిణామమేగాని వాస్తవము నకు మట్టి మొదలగుద్రవ్యములు మారవని తెలియునది.

14. శాన్తోదితాస్య పదేశ్యధర్మాను పాతీ ధర్మీ

సూ. భూతవర్తమాన భవిష్యత్కాల ధర్మములందువర్తమాన రూపముగా ననుగతమైనది ధర్మీయగును.

వివ:- ధర్మములకంటె ధర్మి వే బగా సుండదనువాతి మతమునకిది ఖండనము మట్టి మొదలగువానియందు వర్తమానకాలములో ఘటాది రూపముగా నున్నది ధర్మీయని భావము.

15. క్రమాస్యత్వం పరిణామాన్యత్వే హేతుః

సూ. క్రమములయొక్క భేదమువలన వస్తువులమాట్లు వేరువేరుగా నుండును.

వివ:- మట్టి మొదట చూర్ణముగా నుండి ముద్దగామాటుట యొక క్రమము, పిదప ముద్దరూపమును విడిచి కుండయగుట మణియొక క్రమము, అదియు విడిచి ముక్కలగుట యింకొక క్రమము. ఇట్లే బాల్య యౌవన వార్ధక్యములలో అవస్థలమార్పు క్రమముగా నగుచున్నది.

16. పరిణామ త్రయ సంయమా దతీతానాగత జ్ఞానం

సూ. ఆ ధర్మలక్షణావస్థలవల్లఁ గలుగు పరిణామములందు సంయమము వలన భూతభవిష్యత్కాలజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- ధ్యానధారణాసమాధులచేత సాక్షాత్కారము చేసికొనఁ జియి ఇక్కడ సంయమపదమున కర్థము. ఈ సంయమముచే పరిణామత్రయము సాక్షాత్కరింపఁజడినదై పరిణామవిక్షేపములు పోయినచిత్తమందు అతీతానాగతజ్ఞానమును గలుగును. ముఱికిపోయిన యద్ధమఁడు పఠె చిత్తమందు అతీతానాగత జ్ఞానములు సాక్షాత్కరించునని భావము.

17. శబ్దార్థ ప్రత్యయానా మితరేత రాధ్యా సౌత్సంక రస్తత్ప్రవిభాగసంయమా త్సర్వభూత రుతజ్ఞానమ్

సూ. గవాది శబ్దములను దగవ్యార్థములను గవాదిజ్ఞానములను విడివిడిగా నొక్కొక దానియందు నొక్కొక దానిని మిథ్యగాఁ దెలిసికొనుటవలన జ్ఞానసౌంకర్యము గలుగును. అటుగాక తత్త్వద్విభాగములను సంయమము చేయుటవలన సర్వప్రాణి రుతజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- గోవు, గఱము, గొరము. గావము, వగము మొదలగువానియందున్న గణకముయనే జార్థములను దెలుపుచున్నది ఇట్లే ఓంకారము సోముఁడు, వ్యోమము, భోగము మొదలగు వానియందుఁడి యనే కార్థములను దెలుపుచున్నది. దీనినిజటి వర్ణములు సర్వార్థద్యోతకములుగా నున్నవన్నమాట. ఇట్లే పదములును సర్వవాక్యార్థాభి

ధాన శక్తిగలవి. మఱి గోవు అనుచోట గో అను శబ్దమును ఆవు అను అర్థమును గంగడోలుగలజంతువు అనుజ్ఞానము గోపదమున కేగలుగుచున్నది. ఇట్లుగకారము ఓకారసాహాయ్యముచే గోపదము స్ఫోటరూపముగా అవు అనుదాని యందుసంకేతముచే వ్యవస్థాపింత బడుచున్నది. ఇట్లే యాయా పదములు ఆయావర్ణముల క్రమవిశేషము పొంది సంకేతముచే వ్యవస్థాపింప బడుచున్నవి. ఈ సంకేతము కృత్రిమము. మనుజుఁడు తనకు మొదటినుండి యలవాటయిన పదములయొక్క యాయావర్ణముల పూర్వాపర సన్నివేశవిశేషములచే సంచేతింపఁబడిన శబ్దార్థజ్ఞానముల గ్రహింపఁగలుగుచున్నాఁడు ఒకదానియందొకటి భ్రాంతిచే శబ్దార్థజ్ఞానములందు సాంకర్యము గలుగుచున్నది. ఇట్టి వర్ణపద వాక్యములకు మూంమైన భావము నాదము ఒకటి యయినను తత్త్వాణి సంకేతములచే వేరువేరుగా గ్రహింపఁబడి సంకరములగుచున్నది. ఈ సంకేతము అనాదిగా వచ్చు వాగ్యవహారమునకు సంబంధించిన లోకమునకుఁ బ్రతీయమానముమగుచు భిన్న భిన్న భాషలలోను, రుతములలోను, వేరువేరు సంకీర్ణమగుచున్నది. మఱి యట్లుగాక యా అనాది సంకేతమునకు నాదమందున్న విభాగములను ధ్యానధారణాసమాధులచే సంయమము చేసికొనుటవలన అనాదిగావచ్చు కృత్రిమ సంకేతములచే సిద్ధించిన తత్త్వద్వంద్వదవాక్య విశేషములనుగాక అనాది సంకేతములకు మూలమయిన నాదస్వరూపమును తద్గతభావమును అర్థమగును గాన బానినిబట్టి సర్వప్రాణుల రుతముల జ్ఞాపము యోగికి సులభ మగునని భావము.

8. సంస్కారసాక్షాత్కారణాత్ పూర్వజాతి జ్ఞానమ్

పా. సంస్కారములందు సంయమముచే స సంస్కారములను సాక్షాత్కారము చేసికొనుట వలనఁ బూర్వజన్మజ్ఞానము గలుగును.

పా. స్మృతికి ఆవిద్యాది క్లేశములకు హేతువులయిన పూర్వ వాసనలును, జాతికి ఆయువునకు భోగమునకు హేతువులయిన పూర్వ ధర్మాధర్మములను సంస్కారములనఁబటును. వానియందు సంయమము

చేసికొనుటవలనఁ బూర్వజన్మజ్ఞానము యోగికిఁగలుగునని భావము దేశకాల నిమిత్తానుభవములు లేకుండ అవి సాక్షాత్కరింపఁబడవు. ఇట్లే భావిజన్మల జ్ఞానము గలుగునని భావము.

ఈ విషయములో ఒకయాభ్యాసము వినటడుచున్నది. పూజ్యుఁడయిన జై గీషవ్యునికి సంస్కారాలు సాక్షాత్కారమగుటవలన పది మహాసర్గములందు జన్మపరిణామఃకర్మమును చూచుటచే వివేక జ్ఞానము ప్రాదుర్భవమయ్యెను. అపుడు పూజ్యుఁడయిన ఆవట్టుఁడు శరీరమునుదాల్చి యాజై గీషవ్యుని నిట్లడిగెను. “పది మహాసర్గములందును విగళిత రజస్తమో దోషుఁడవయి యుండుటవలనఁడరస్కరింపఁబడని బుద్ధిసత్త్వముగల నీవు — నరకతిర్కగ్రంథములలోమాటి మాటికిఁ బుట్టినసేవు — సుఖదుఃఖడూలలో నేది యధికముగాఁ గనుచుంటివి?” అని. అపుడు పూజ్యుఁడయిన యావట్టునితో జై గీషవ్యుఁ డిట్లనియెను. “పది మహాసర్గములందు విగళిత రజస్తమోదోషుఁడవయి యుండుటవలన తిరస్కరింపఁబడని బుద్ధిసత్త్వముగల చేను దేవమనుష్యులలో మాటిమాటికిఁబుట్టిన నేను — అనుభవించినదంతయు దుఃఖమేయని తెలివికొను చున్నాను” అని అపుడు పూజ్యుఁడయిన యావట్టుఁడనియె. “ఆయుష్మంతుఁడవయిన నీవు ఈ ప్రధానమైన జితేంద్రియత్నమును అత్యంతోత్తమమైన సంతోష సుఖమును దుఃఖముగా నేలచెప్పుచుంటివి” అని. అపుడు పూజ్యుఁడయిన జై గీషవ్యుడనెను. “విషయసుఖాలను బట్టి ఇది యత్యంతోత్తమమైన సంతోషసుఖముగాఁ జెప్పఁబడినదే గాని మోక్షమును బట్టి చూచినచో నిది దుఃఖమే. ఆశాపాశమే దుఃఖము” అని

19. ప్రత్యయస్య పరచిత్త జ్ఞానమ్

నూ. రాగద్వేషాదులుగల తన చిత్తవృత్తియొక్క సంయమమువలనఁ బర చిత్తజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- వరుని చిత్తము దేనియందు లగ్నమైనదో అది యోగి చిత్తమునకు విషయము గాకపోవుటవలనఁ బరచిత్తజ్ఞానమెగాని పరచిత్తము లగ్నమయిన దానిని యోగిచిత్తము తేలీసకొనదు.

20. కాయరూప సంయమాఃత్రిగ్గాః హ్యశక్తి స్తంభే చక్షుః ప్రకాశాః సంప్రయోగే అంతర్ధానమ్

సూ. శరీరముయొక్క రూపమును సంయమము చేయుటవలన దానిని గ్రహించు దృశ్యత్వశక్తియును స్తంభింపఁబడఁగా చక్షుః సంయోగము గలుగుదు. అప్పుడు అంతర్ధానము గలుగును.

వివ:- ఇట్లే శబ్దాదుల యంతర్ధానము సంగతియుఁ దెలియవలెను.

21. సోపక్రమం నిరుపక్రమంచ కర్మ తత్సంయమా దప రాన్త జ్ఞాన మరిష్టేభ్యోవా

సూ. సోపక్రమము నిరుపక్రమము అను రెండు విధములయిన కర్మలను సంయమము చేయుజవలనఁగాని అరిష్టములవలనఁగాని మరణజ్ఞానము గలుగును

వివ:- జాతాయుర్భోగములను గూర్చుకర్మ సోపక్రమము(=త్వరగా ఫలించునది) నిరుపక్రమము (=అలస్యముగా ఫలించునది) అని రెండు. ఎండలో విప్పి అటవేసినబట్ట త్వరగా ఆటునట్లు త్వరగా ఫలించునది సోపక్రమము, ముద్దగాఁజెట్టి నీడనుంచినబట్ట అలస్యముగా ఆరునట్లు అలస్యముగా ఫలించునది నిరుపక్రమము. అటువంటి కర్మల పల్లను మరణజ్ఞానము తెలియును. అరిష్టములు=ఆరి అనఁగా శత్రువులవలె త్రాసమును గూర్చునవిగాన అరిష్టములు. చెవులు మాసి

కొన్నపుడు లోన ధ్వని వినిపింపకపోవుట, అరుంధతిని సూర్యాది జ్యోతిస్సులను జూడలేకపోవుట, యమదూతలను జూచుట, చని పోయిన పితరులను జూచుట, భూమిని స్వర్గమునుగాను మనుష్యులను సిద్ధులనుగాఁనిచూచుట అపశకునములు ఇవియరిష్టములు వీని వలనను మరణజ్ఞానము గలుగునని భావము.

22. మైత్ర్యాదిషు బలాని

సూ. సుఖవంతులయందు మైత్రిని, దుఃఖవంతులయందుఁ గరుణను పుణ్య వంతులయందుఁ బ్రీతిని, భావించి సంయమము చేయుటవలన అమోఘమైన మైత్రిబలాదులను బొందును.

వివ:- ఇందువలన లోకోద్ధరణాది కార్యములందు సఫలుఁడగునని భావము

23. బలేషు హస్తీబలాదీని

సూ. హస్త్యాది బలములందు సంయమమువలన హస్త్యాదుల బలములు గలుగును.

24. ప్రవృత్త్యాలోకస్యాసా త్సాక్ష్య వ్యవహితవిప్రకృష్ట జ్ఞానమ్

సూ. చిత్తప్రవృత్తి ప్రకాశించునప్పటి సత్త్వప్రకాశము సూక్ష్మాదివస్తువు లందుంచుటవలన సూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్ట జ్ఞానముగలుగును.

వివ:- ఈ చిత్తప్రవృత్తి ప్రకాశించునప్పటి సత్త్వప్రకాశము గూర్చి మొదటి సమాధిపాదమునఁ జెప్పఁబడినది. దేశకాల వ్యవహితము = దేశకాలములచే వ్యవధానమైనది. భూమిలోనినిధి నిక్షేపాదుల జ్ఞానము. విప్రకృష్ట దూరమునందున్నది. మేరువర్షతాదుల దగ్గఱ నున్న రసాయనాదుల జ్ఞానము.

25. భువనజ్ఞానం సూర్యే సంయమాత్

సూ. సూర్యమండలమునందు సంయమము చేయుటవలన సర్వభువన జ్ఞానము గలుగును.

వివ:- సర్వభువనమును గూర్చి వ్యాసభాష్యమున ఈ క్రింది విధముగ వివరింప బడెను.

సప్త లోకములు :- 1. భూర్లోకము, 2. అంతరిక్ష లోకము (భువర్లోకము) 3. మాహేంద్రము, (సువర్లోకము) 4. మహర్లోకము, 5. జనోలోకము 6. తపోలోకము, 7. సత్యలోకము.

1. అవీచి యనునిన్ను తమమైవ నరకము మొదలుకొని మేరునవృష్టము వఱకుండునది భూర్లోకము.

2 మేరు వృష్టము మొదలుకొని ద్రువనక్షత్రమువఱకు గృహనక్షత్ర తారా విచిత్రమైనది. అంతరిక్షలోకము.

దానిపై నిగల స్వర్లోకము అయిదువిధములు. 1 మాహేంద్రము 2. మహర్లోకము ఇది ప్రజావతికి సంబంధించినది 3 జనోలోకము 4 తపోలోకము 5 సత్య లోకము ఈ జన స్తప్సత్సత్యలోకములను బ్రహ్మ లోకము అందురు.

అవీచికి పైవైని ఆఱు నరకములు కలవు

1. కృధివీసంఘాత రూపమైనది	మహాకాలము
2. సలిలసంఘాత రూపమైనది	అంబరీషము
3. అగ్ని రూపమైనది	రౌరవము
4. వాయు రూపమైనది	మహారౌరవము
5. ఆకాశ రూపమైనది	కాలమాతము
6. తమోరూపమైనది	అంధతామిక్యము

వీనియందు తమతమ కర్మల ననుసరించి ప్రాణులు దీర్ఘకాలము ఆయువును గ్రహించి కష్ట మనుభవింతురు. వాని పదవ 1 మహాతల 2. రసాతల, 3. అతల, 4. సుతల, 5. వితల, 6. తల తల, 7. పాతాళములు అను ఏడు పాతాళములు గలవు.

సప్తద్వీపములు గల భూమి ఎనిమిదవది. ఆ భూమికి మధ్యనుమేరు వను బంగరు కొండగలదు. దానికి 1. రాజత 2. వైడూర్య 3. స్ఫటిక 4 హేమ 5. మణి మయములైన శృంగములు గలవు. అకాశపు దక్షిణ భాగము వైడూర్యప్రభావ్యాప్త మగుటవలన నీలోత్పలపత్రశ్యామలమై యుండును. తూర్పుభాగము రజతప్రభావ్యాప్త మగుటవలన శ్వేతమై యుండును. పశ్చిమభాగము స్ఫటిక ప్రభావ్యాప్త మై యుండుటవలన స్వచ్ఛమై యుండును. ఉత్తరభాగము హేమ ప్రభావ్యాప్త ముగుట వల్ల సువర్ణపుష్పమువలె నుండును. దీనికి దక్షిణపార్శ్వమంగు జంబూ వృక్షముగలదు. దీనిబట్టియే జంబూ ద్వీపమని దీనికి పేరు గలిగినది. అందు సూర్యుఁడు సంచరించుటవలన రాత్రింజవళ్ళు కలిసినట్లు తిరుగు చుండును. ఆ మేరువున కుత్తరదిక్కున నీలము, శ్వేతము, శృంగ వంతము అను మూఁడు వర్వతములు గలవు. అవి యొక్కక్కటి రెండు వేల యోజనములు విస్తారము గలిగి యున్నవి. వానిమధ్య ఒక్కొక్కటి తొమ్మిదివేల యోజనములు విస్తారముగల మూఁడు వర్వములు గలవు. 1. రమణకవర్వము, ఇది నీలగిరి కుత్తరముగా నున్నది. 2. హిరణ్మయ వర్వము, ఇది శ్వేతగిరి కుత్తరముగా నున్నది. 3. ఉత్తరకురువర్వము ఇది శృంగవంతమున కుత్తరముగా పముద్రముపఱకు నున్నది. ఇట్లే దక్షిణభాగమున ఒక్కొక్కటి రెండువేల యోజనములు విస్తారముగల 1. నిషధవర్వతము. 2. హేమకూటవర్వతము 3. హేమశైలము అను వర్వతములు గలవు. వానిమధ్య ఒక్కొక్కటి తొమ్మిదివేల యోజనములు విస్తారముగల 1. హరివర్వము 2. కింపురుషవర్వము 3. భారతవర్వము అను మూఁడువర్వములు గలవు. సుమేరువునకు ప్రాచీనముగే మాల్య వత్పర్వతము హద్దువఱకు బధ్రాశ్వములను పేరుగలవి 40 వేలయోజన ములుగలవి. ఇది బధ్రాశ్వవర్వము 1. ప్రతీచీనము గంధమాదనముగా

హద్దుపఱకు కేతుమాలము లను పేరుగల వర్షములు 40 వేల యోజనములు గలవి. ఇది కేతుమాలవర్షము 2. విని మధ్యదేశ. ఇలావృత వర్షము 3. ఇది మొత్తము నూరువేల యోజనములు విస్తారముగలది. ఇట్లు జంబూద్వీపముతో తొమ్మిదివర్షములు గలవు. ఆ జంబూద్వీపము నూరువేల యోజనములు విస్తారముగలది. దానికంటె రెట్టింపైన అవణ సముద్రముచేత అది వలయాకారముగా చుట్టఁబడియున్నది. పిడప శక, కుశ, క్రౌంచ, శాల్మలి, మగధ, పుష్కరద్వీపములు గలవు. జంబూద్వీపముకన్న శాకద్వీపము రెట్టింపు, అనఁగా రెండువేలయోజనములు శాకద్వీపము కన్న కుశద్వీపము రెట్టింపు. అనగా నాలుగువేల యోజనములు. ఇట్లే మిగిలినవి. అనఁగా క్రౌంచము ఎనిమిదివేల యోజనములు పుష్కరద్వీపము మప్పది రెండువేల యోజనములు, వానిచుట్టు వలయాకారముగ ఆవాలరాసులవలె తీరములందన్న విచిత్ర శైలములచే నలంకరింపఁబడిన ఇక్షురస, సురా, సర్పి, దధి, మండ, క్షీర, స్వాధువు లను సప్తసముద్రములు ఇక్షురసాది తుల్యోదకములై లోకాలోకవర్వత పరివారములై యున్నవి. అవి యన్నియుఁ గలిపి ఏఁబది యోజనముల విస్తారముగలవి. ఇది యంతయు బ్రహ్మాండమధ్యమందు సుప్రతిష్ఠితసంస్థాసమై సంక్షిప్తమై యున్నది. ఈ బ్రహ్మాండముగూడ ఆకాశములోని మిణుఁగురుపురువుపలె ప్రకృతిలో అణువంత పరిమాణమైనది. అందు పాతాళమున, జలధిలో, పర్వతములలో, దేశయోనులైన అసుర, గంధర్వ, కిన్నర, కింపురుష, యక్ష, రాక్షస, భూత, ప్రేత పిశాచ, అపస్మారక, అప్సరో, బ్రహ్మరాక్షస, కూష్మాండ, వినాయకు లను వారు నివసించుదురు.

1. భూర్లోకము :- సర్వదీవములందు పుణ్యాత్ములైన దేవులు మనుష్యులును నివసించుదురు. సుమేరువు త్రిదశుల కుద్యానభూమి. అందు మిశ్రవనము, నందనము, చైత్రధము, సుమానసము అనునవి యుద్యానములు, సుదర్శ అనునది దేవసభ, సుజర్శనము వట్టనము, సైజయంత మనునది రాజసౌధము,

2. భువర్లోకము :- గ్రహ, నక్షత్ర, తారకలు, ధ్రువనక్షత్రమున నిబద్ధములై వాయు విక్షేపముచే ప్రతి వియమితమైన గమనప్రచారము గలవై సుమేరువునకు పైపైనున్నవై తిరుగుచుండును.

3. సువర్లోకము :- మహేంద్ర నివాసులైన, దేవయోనులు ఆణు విధములుగనుండురు 1 త్రిదళులు, 2 అగ్నిస్వాత్తులు, 3 యాములు 4 తుషితులు, 5 అపరనిర్మితశవర్తులు, 6 పరినిర్మిత వశవర్తులు అని యీ యాణుగురు దేవతయోనులు వీరందఱు సంకల్పసిద్ధులు, అణి మాద్వైశ్వర్యయుక్తులు, కల్పాయుష్కులు (కల్పము=బ్రహ్మాఢనము) దేవులు, కామభోగులు, పితృసంయోగములేకయే క్షణములోనే శరీరమును పుట్టింపఁ గలవారు ఉత్తమానుకూలాప్సరస స్త్రీలచే నావరింపబడిన వారై యుండురు

3. మహర్లోకము :- ఇందు 1 దేవయోనులు 1 కుముదులు, 2 ఋభువులు, 3 ప్రత్యర్థనులు, 4 అంజనాభులు, 5 ప్రచితాభులు అని అయిదు విధములుగ నుండురు మహాభూతములను వశమందుంచఁగలవారు, ధ్యానాహారులు అనఁగా ధ్యానము చేతనే తృప్తి పొందువారు కల్ప సహస్రాయుష్కులు

5. జనోలోకము :- బ్రహ్మ యొక్క జనోలోకమున దేవయోనులు 1 బ్రహ్మపురోహితులు, 2 బ్రహ్మకాయుకులు, 3 బ్రహ్మమహాకాయుకులు 4 తమరులు అను నలుగురు గలరు వీరందఱు భూతేంద్రియములను వశమందుంచుకొనఁగలరు

6. తపోలోకము :- ఇందు దేవయోనులు 1 భాస్వరులు, 2 మహాభాస్వరులు, 3 సత్యమహాభాస్వరులు అను మువ్వురుగలరు వీరందఱు భూతేంద్రియ ప్రకృతులను వశమందుంచుకొనఁగలవారు. అందులకు మూడురెట్లు ఎక్కువ అయువుగలవారై, అందఱు ధ్యానాహారులయి ఉర్ధ్వరేతసులయి, పైకి అడ్డగింపటడని జ్ఞానము గలవారయి, క్రింది భూములందావరింపబడని జ్ఞానముగలవారయి యుండురు.

7. సత్యలోకమున:- ఇందు దేవయోనులు 1. అచ్యుతులు 2. శుద్ధ నివాసులు, 3. సత్యాభులు, 4. సంజ్ఞాసంజ్ఞులు అను నల్వరు గలరు వీరందఱు గృహనిర్మాణములేని యనికేతులు. ఆత్మగృహమందుం డువారు పైపైనుందురు ప్రకృతిని వశమందుంచగలవారు. సృష్టి యున్నంతవఱకు అయువు గలవారు. అందులో అచ్యుతులు సవి తర్క, ధ్యానసఖులు, శుద్ధనివాసులు, సవిచార ధ్యానసఖులు, సత్యాభులు ఆనందమాత్ర ధ్యానసఖులు, వీరందఱును మూఁడులోక ముల మధ్యనుందురు. సప్తలోకములివి. విదేహులును ప్రకృతిలయులునునగు అసంప్రజాత యోగసుఖులు మాత్రము మోక్షమందేగాని పై లోకములందుండరు. సూర్యద్వార మున సంయమముచేసి యిదియంతయు యోగి సాక్షాత్కరింపజేసి కొనునని భావము.

26. చంద్ర తారావ్యూహ జ్ఞానమ్

సూ. చంద్రమండల విషయమైన సంయమమువలన నక్షత్రమండల జ్ఞానము గలుగును.

27. ధ్రువే తద్గతి జ్ఞానమ్

సూ. ధ్రువవిషయక సంయమమువలన నక్షత్రగతి జ్ఞానము గలుగును.

28. నాభిచక్రే కాయవ్యూహ జ్ఞానమ్

సూ. నాభిచక్ర విషయక సంయమమువలన శరీరమందున్న వాత, పిత్త చర్మ, రక్తాది పదార్థముల జ్ఞానము గలుగును.

29. కంఠకూపే క్షుత్పిపాసా నివృత్తిః

సూ. హృదయమువఱకు నుండు కంఠకూపమును గూర్చిన సంయమము వలన క్షుత్పిపాసలులడవు.

వివ:- నాలుక క్రిందిభాగము తంతువు. దానిక్రిందిది కంఠము. దాని క్రిందిది కూపము.

30. కూర్మనాడ్యాం సైర్యం

సూ. కూర్మాకారమైన హృదయ నాడిని గూర్చిన సంయమము వలన స్థితస్థానము గలుగును.

వివ:- కంఠకూపముక్రింద వక్షఃస్థలమున కూర్మనాడి గలదు.

31. మూర్ధజ్యోతిషి సిద్ధదర్శనమ్

సూ. శిరఃకపాలములోని రంధ్రమునందలి గుఱుమ్నా నాడియందున్న జ్యోతిస్సునందు సంయమమువల్ల సిద్ధులు కనిపింతురు.

వివ:- సిద్ధులు ద్యాయాపృథువుల మధ్యభాగమున సంచరించు వారుగ మందురు.

32. ప్రాతిభాద్వా సర్వమ్

సూ. ప్రతిభాజస్యమగు జ్ఞానమువలన రయినను సర్వకర్తులు గలుగును.

33. హృదయే చిత్త సంవితే

సూ. హృదయమందున్న దహరహృదయపద్మమున సంయమమువలన చిత్త సాక్షాత్కారమగును.

34. సత్త్వపురుషయో రత్యన్తాసంకర్షయోః ప్రత్యయా విశేషో భోగః పరార్థత్వా త్స్వార్థసంయమా త్సురు షజ్ఞానం

సూ. అత్యంత విధర్కులగు సత్త్వగుణపురుషుల యభేదజ్ఞానము భోగము ఆ సత్త్వము పదార్థమగుటవలన దానికంటె భిన్నమైన స్వార్థము యొక్క సంయమమువలన పురుష (దైవ) సాక్షాత్కారము గలుగును.

వివ:- సంయమమునకు ఫలముగా నింతవఱకు క్షుద్రసిద్ధులు చెప్పబడినవి ఇంక నీ సూత్రములో సంయమమునకు ముఖ్యమగు నాత్మ

సాక్షాత్కారము చెప్పఁబడుచున్నది. పురుషుడు=పరమాత్మ. “విజ్ఞాతార మరే కేన నిజానీయాత్” ఓసీ విజ్ఞాతను ఇంకదేనిచేఁ తెలియవలెను అని శ్రుతి

35. తతః ప్రాతిభ శ్రావణ వేదనాదర్శాస్వాద వార్తా జాయంతే

సూ. పురుష సాక్షాత్కారమువలన ప్రాతిభ, శ్రావణ, వేద,నాద, ర్శాస్వాద, వార్త శక్తులు గలుగును.

వివ:- ఉపదేశాదులు లేకుండఁగనే సూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్టాతితానాగతములందు మనస్సునకు యధార్థజ్ఞానము ప్రాతిభము. అట్టిశ్రోత్రజ్ఞానశక్తియగు దివ్యశబ్దశ్రవణము శ్రావణమని, త్వక్కు అనఁగా చర్మము దాని జ్ఞానమగు దివ్యస్పర్శ వేదనమని, చాక్షుషజ్ఞానమగు రివ్యరూపజ్ఞానము ఆదర్శమని, రసనా జ్ఞానమగు దివ్యరసజ్ఞానము, ఆస్వాదమని, ఘ్రాణ జ్ఞానమగు దివ్యగంధజ్ఞానము వార్త అని చెప్పఁబడును.

36. తే సమాధా పుపసర్గా వ్యుత్థానే సిద్ధయః

సూ. అవి సమాధికి విఘ్నకారులు. వ్యుత్థానము పొందినవానికి అనఁగా సంపూర్ణాత సమాధి గలవానికి సమాధినుండి లేచినవానికి అవియే పురుషార్థములు.

వివ:- ప్రాతిభాది సిద్ధులను పొంది యవే పురుషార్థములని నమ్మికృతార్థుండ నై శీననుకొని ఆత్మజ్ఞానమునుండి విరమించుట తటస్థించును గాన అవి సమాధికి విఘ్నకారులని చెప్పఁబడెను.

37. బంధకారణ శైధిల్యా త్రప్తచార సంవేదనాచ్చ చిత్తస్య పర శరీ రావేశః

సూ. బంధకారణములు శైధిలమగుటవలనను శరీరమందు చిత్తము ఈ నాడివ్వారా ఈ విధముగాఁ బ్రవేశించునను యోగజ థర్మజ్ఞానము గరుగుట వలనను పరతాయ ప్రవేశము సిద్ధించును.

వివ:- చంచలముగానున్న చిత్తము కర్మాశయమువల్ల ఒక శరీరమంటె బద్ధమయి యుండుట బంధము బంధనకారణము నశింపఁగా యోగ జ్ఞానమువల్ల యోగి తన శరీరమునుండి చిత్తమునుదీసి పరశరీరము అందు ప్రవేశ పెట్టును. సమాధివలననే ఇతర శరీరములఁ బ్రవేశించుట యోగికిఁ దెలియును. అప్పుడు తేగటిఁగలరాణిని తేగటిఁగలువలె ఆ చిత్తమును ఇంద్రియములు అనుసరించును.

38. ఉదాన జ్వల జల పంకకంటకాది స్వసంగ ఉత్కాంతిశ్చ

సూ. ఉదాన వాయుజయమువల్ల జలవలక కంటచాదుల బాధగలుగదు. స్వేచ్ఛామృతి గలుగును.

వివ:- ఉదానవాయువు = నాసికమొదలు శిరస్సువఱకు నుండు వాయువు స్వేచ్ఛామృతి = అర్చిరాది మార్గముగుండ బ్రహ్మలోకమునకు బ్రహ్మరంధ్రమును బేదించి లింగదేహము వెలువడికి స్వేచ్ఛగా నిష్క్రమించునని భావము. భీష్మాదులు ఇట్లు స్వేచ్ఛగా మృత్యువును బొందిరి.

39 సమాన జయా త్ప్రజ్వలనమ్

సూ. సమానవాయుజయమువల్ల శరీరము ప్రజ్వలించును.

వివ:- సమానవాయువు = సర్వనాడు అందు సంచించువాయువు. ఇట్టి యోగాన్ని చేతనే సతీదేవి దక్షయజ్ఞములో శరీరత్యాగము చేసెను.

40. శ్రోత్రాకాశయోః సంబంధ సంయమాద్దిప్యంశ్రోత్రం

సూ. శ్రోత్రాకాశముల యాధారాధేయ సంబంధ సంయమమువలన దివ్య శ్రోత్రము గలుగును.

వివ:- ఇది మిగిలిన చక్షురాదీఁదీయములకుఁ దన్మాత్రాలకుఁగల సంబంధ సంయమమువలన దివ్యచక్షురాదులు గలగుటకు ఉపలక్షణము.

41. కాయాకాశయోః సంబంధసంయమా ల్లఘు తూల
నమాపత్తే శ్చాకాశ గమనం

సూ. కాయాకాశ సంబంధ సంయమమువలనను, సంయమముచే దూది
వలె దేలికఁడనము పొందుటవలనను, ఆకాశగమనము సిద్ధించును,

వివ:- తేలికఁడనము పొంది జలముపై ని గాళ్ళతోఁ డిరుగును. సాలెపురుగు
దారమునకూడ విహరించుచుఁ గిరణములపై ని విహరించును. పిదప
యధేష్టముగ ఆకాశగతి సిద్ధించునని భావము.

42. బహిరకల్పితా పృత్తి ర్మహావిదేహా తతః ప్రకాశా
పరణ క్షయః

సూ. శశీరాపేక్ష లేకుండ వృవహితాదులందు వర్తించుట మహావిదేహమని
చెప్పఁబడును. దానివలన బుద్ధిన త్త్వ ప్రకాశమునొక్క యావర
ణము నశించును.

వివ:- సత్త్వావరణము = రజస్ మోగుణాదులు. శరీరమునుండి విడివడి
యుండుట విదేహధారణ యనఁబడును. అది దేహమందన్న
మనస్సుకంటె వెలుపలనున్నచో కల్పితమనఁబడును. శశీరాపేక్ష
లేకుండఁగా వెలుపలనున్న మనస్సు అట్లే వెలుపలనుండుట అక
ల్పిత మనఁబడును. అదే మహావిదేహమని యనఁబడును. దానిచే
యోగులు వరశరీరమును బ్రవేశింతురని భావము

43. స్థూల స్వరూప సూక్ష్మాన్వ యార్థవత్త్వ సంయమా
భూత జయః

సూ. స్థూల స్వరూప సూక్ష్మాన్వయార్థవత్త్వముల సంయమమువలన
భూతజయము గలుగును.

వివ:- శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములతోను ఆకారము గౌరవము మొద
లగు పంచభూత ధర్మములతోను గూడిన యవయవి స్థూలమన

డును. షడ్ గాంధారాది స్వరములు శబ్దములు శీతోష్ణములు స్పర్శలు, నలుపు తెలుపు మొదలయినవి రూపములు. తీపి పులుపు మొదలయినవి రసములు. సువాసనాదులు గంధములు. ఈనామ రూపాదులు ఒకదానికంటె నొకటి వేఱుగా నుండునుగాన విశేషములు అనఁబడును. భూమియందు ఆ యయిదుగుణములు, నీటియందు గంధముగాక మిగిలిననాలుగు, తేజస్సున గంధరసములుగాక మిగిలినమూఁడు, గాలితో శబ్దస్పర్శలు, ఆకాశమున శక్తిమును ఉండును. భూమియందు ఆకారము గుణత్వము, రూక్షత్వము, ఆవరణము, స్థిరత, సర్వాధారత, బ్రద్దలగుట, ధారణశక్తి, సలుపుఁదనము, కఠినత్వము, సర్వభోగ్యత అనుగుణములుండును, జలమందు స్నేహము, సూక్ష్మత, ప్రభ, తెలుపుదనము, మెత్తఁదనము, గురుత్వము, చల్లఁదనము, రక్షణ, పవిత్రత, సంధానము అనుగుణములుండును. తేజస్సునందు పైకిఁబోవుట, పాచకరక్తి, తగులఁబెట్టుట, పవిత్రత, తేలికఁదనము, ప్రకాశము, నశింపఁజేయుట, ఓజస్సు అను గుణములుండును, గాలియందు అడ్డముగా వీచుట, పవిత్రత, చిమ్ముట, ప్రేరేపణబలము, చంచలత, శాంతిలేకపోవుట, రూక్షత అనుగుణములుండును. ఆకాశమునందు వ్యాపకత అన్నిటిని లీనము చేసికొనుట అవకాశ మిచ్చుట అను గుణములుంటును ఇది స్థూలరూపము. సామాన్య విశేష గుణ సముదాయము ద్రవ్యము, కలిసిగాని, విడిగాఁని, ఏకముగాఁగాని భిన్నముగాఁగాని యున్న పదార్థములు ద్రవ్యములు. ఉదా:- శరీరము, వృక్షము, పరమాణువు, యూధము, వనసంఘము మొ॥ ఆ ద్రవ్యముల కారిత్య స్నేహోష్ణతా వహన క్రియతావకాశ దావత్వాలుగల భూమిత్వాదులు స్వరూపము సూక్ష్మరూపము=తన్మాత్రాలు (తత్=అభూతముల మాత్రాలు=గుణములు). అన్వయము=ఖ్యాతి. క్రియాస్థితిశీలములు గలిగి కార్యస్వభావమును బొందిన గుణములు. అర్థవత్త్వము = సర్వ ప్రాణులందున్న సుఖదుఃఖాతి పురుషార్థములు. ఈ యయిదు విధములయిన రూపములను సంయమము చేసికొనుటవలన వత్సను గొవు అనున రించునట్లు సంయమియొక్క సంకల్పములను భూతప్రకృతు లనుసరించు నని భావము.

44. తతో అణిమాది ప్రౌదుర్భావః కాయసంపత్తద్ధర్మా
సభిఘాతశ్చ

సూ. భూతజాయమువలన అణిమాది ప్రౌదుర్భావము కాయసంపద,
భూత ధర్మములచేఁ దిరస్కరింపకుండుటయుఁ గలుగును.

విష:- 1 అణిమ, మహిమ, 3 లఘిమ, 4 ప్రౌప్తి, 5 ప్రౌకామ్యము, 6 ఈశిత
7 వశిత, 8 సత్యసంకల్పము ఇవి అణిమాద్యష్ట సిద్ధులు. శరీర,
మణుత్వమును పొందుట అణిమ. శరీరమును యోజనములవఱకు
వ్యాపించుట మహిమ, శరీరము దూదివలె లఘువగుట లఘిమ,
భూమియందేఁకాండి వ్రేలిచివరచే చంద్రుని స్పృశించుట మొదలగు
నింద్రియ శక్తులు ప్రౌప్తి, ప్రసిద్ధముగాఁ గనఁటడు పదార్థము
లందు స్వేచ్ఛగా నుండుట ప్రౌకామ్యము. భూమిపై ని జలము
లందువలె మునుఁగుట. తనశరీరమువలె సర్వభూతములను
సంకల్పమాత్రముచే వ్రేరేపించుట ఇతరులకు వశముగాకుండుట
ఈశిత, భూతభౌతికమగు గుణములను వశవరచుకొనుట వశిత్యము.
సంకల్పించినది సత్యమగుట సత్య సంకల్పత్వము ఉదా:- విష
మునుగూడ అమృతముగా సంకల్పించి భుజించి జీవించుట.
“తద్ధర్మములచేఁ దిరస్కరింపఁబడకుండుట” అని ప్రత్యేకముగాఁ
జెప్పఁబడుటచే అణిమాదులలో ప్రౌకామ్యము చేరలేదు. రెండు
నొకటి. ముందుసూత్రములో సూత్రకర్తచేతనే కాయసంపద వ్యా
ఖ్యానము నేయఁబడుచున్నది. భూతములచే తిరస్కరింపఁబడకుం
డుట అనఁగా రాజినిగూడఁ బ్రవేశించుట. నీరు తడవఁజాలకపోవుట.
నిప్పు కల్పలేకపోవుట. గాలి కదల్చలేకపోవుట. ఆపరణ లేనియాకా
శములోఁగూడ ఆవరింపఁబడిన శరీరము గలవాఁడై యుండుట.
సిద్ధులకుఁ గూడ ఆదృశ్యుఁడై యుండుట. సంకల్పసిద్ధుఁడైన
వరమేశ్వరుని యాజ్ఞాబద్ధమయి యుండుటవల్ల సృష్టిని మాత్రము
తలక్రిందులు చేయలేఁడు తదితర శక్తులను బొంది విహరించునని
తెలియవలయును.

45. స్వరూప లావణ్య (బల) పజ్జినంహననత్వా నికాయ
సంపత్

సూ. రూపలావణ్య వక్రతుల్క వయప బలములు కాయసంపద యవబడును.

46. గ్రహణ స్వరూపాస్మి తాన్వయార్థపత్త్వి సంయమాదింద్రియ జయః

సూ. గ్రహణ, స్వరూ, పాస్మి, తాన్వయార్థపత్త్వి సంయమమువల్ల నింద్రియ జయము గలుగును.

వివ:- గ్రహణము=నిశ్చయాభిమాన సంకల్పదర్శన శ్రవణాది వృత్తులు, స్వరూపము=ఏకాదశేంద్రియములు, అస్మిత=బుద్ధ్యహంకారములు, అన్వయము అర్థపత్త్వము ఇవి పూర్వసూత్రములో వ్యాఖ్యానించబడెను.

47. తతో మనోజవిత్త్వం వికరణభావః ప్రధానజయశ్చ

సూ. ఇంద్రియ జయమువల్ల మనోజయమును, ఇంద్రియ వికీర్ణతయును ప్రధానజయమును గలుగును.

వివ:- ఇంద్రియ వికీర్ణత=స్థూలదేహపేక్షలేకుండ అన్ని యెడల ప్రవర్తించుట ప్రధానజయము = స్వేచ్ఛగా ప్రకృతిని మార్పుచేయుట. ఈసిద్ధులను మధుప్రతీకములు మధుమతిసిద్ధులు అందురు.

48. సత్త్వ పురుష తాన్వయ్యాతి మాత్రస్య సర్వభావాధిష్టాత్వం సర్వజ్ఞాతత్త్వంచ

సూ. సత్త్వ, పురుష వివేకముగలవానికి ప్రకృతి పురుష నికారములందు ప్రభుత్వమును సర్వజ్ఞత్వమును సిద్ధించును.

వివ:- దీనిని విశోకసిద్ధి యందురు.

49. తద్వై రాగ్యా దపి దోషఖిజ క్షయే కై పల్పం

సూ. ఈ సిద్ధిపలన ప్రభుత్వ సర్వజ్ఞత్వములందు గూడ వై రాగ్యముగలుగుటవలన వాసనారూపదోషములు నశింపగా మోక్షము సిద్ధించును

50. స్థాన్యుపనిమంత్రణే నంగస్మ యాకరణం పున
రనిష్టప్రసంగాత్

సూ. స్వర్గాదిప్రాప్తికి ఆవతలనుండి పిలుపువచ్చినను “ఆ పుణ్యము అనుభవముచే నశింపఁగా తిరిగి యనిష్టము గలుగు”నని తలఁచి అస్థిరములగు స్వర్గాదులందు నంగము అభిమానము నుంచుకొనక పోవుటయే కైవల్యమున కుపాయము.

వివ:- ప్రాధమ కల్పికుఁడు (=అభ్యాసము చేయువాఁడు) మధుభూమి కుఁడు (=సత్యవ్రజ్జి గలిగి యింద్రియ జయేచ్ఛగలవాఁడు) ప్రజ్ఞాజ్యోతి (విరక్తుఁడు జీవన్ముక్తుఁడు) భావనీయుఁడు అని యోగులు నలుగురు. అందు మధుమతియను సిద్ధిని పొందిన మధుజ్ఞామికుని దగ్గఱకు మాత్రమే దేవతలు వచ్చి “ఇటఁగూరుచుండుము. ఇటఁ గ్రీడింపుము. ఈ భోగములు రమ్యములు. ఇదిగో ఆకాశయానము. అనుకూలైన యస్పరస లిరుగో, దివ్యశ్రోత్రము దివ్యనేత్రమును ఇవిగో, నీ శరీరము వ్రజసమానమైనది. అనుభవీంపుము. ఇది యంతయు నీ సాధనలవల్ల లభించినదే. దీనికి నాశము లేదు. ముసలితనము లేనిది. ఇది దేవతలకుఁ బ్రియము” అని యాహ్వానింతురు. ఇట్లు ఆహ్వానింపఁగా “సంసారాన్ని యంధుఁడగులఁబడి జన్మ మరణాంధకారములందు దొరలుచున్న నేను ఈనాఁటికి క్లేశతీమిరములను నశింపఁజేయు యోగప్రదీపమును సంపాదించితిని. దీనిని విషయ వాయువులు వీచియార్చును. ప్రకాశమును పొందిన నేను దిరుగ నీవిషయవాంఛలచే మోసగింపఁబడుచుంటివి. ఈ సంసారాన్నికి నా శరీరమును గట్టెలుగాఁ జేయుదునా? నీచులు గోరునవియుఁగలవంటియునగు ఈ భోగములకు నమస్కారము” అని నిశ్చయించుకొని సమాధిని భావింప వలయును. ఇట్లు భావించి నంగమును వీడి “దేవతలచే నిట్లు కోరికలు పొందుమని ప్రార్థింపఁబడుచున్నాను. నేనెంత గొప్పవాఁడను” అను నహంకారమును గూడ వీడి “ఎపుడు సమయము దొరుకునా ఎపుడు క్రిందఁ బడఁదోయుదునా” అని కనిపెట్టుకొని యున్న ప్రమాద దేవతకు లొంగక దృఢనిశ్చయముతో నుండు యోగిని

మోక్షము తనంత తానే వరించును. ఒకవేళ ప్రమాద దేవతకు లొంగెనా మృత్యువు జుట్టపట్టకొని యీడ్చినట్లు క్రిందకు ఈడ్వఁ బడి ఆత్మను భావింపఁడని తలఁపవలయును.

51. క్షణ తత్కమయోః సంయమాత్ వివేకజం జ్ఞానం

సూ. క్షణమును క్షణములనుండి ప్రవాహరూపముగాఁ గలుగు కాలక్రమమును సంయమము చేయుటవలన వివేకజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- క్షణాది కాలక్రమమునుబట్టి సర్వలోకము పరిణామమును బొందుచున్నది. ఈ ధర్మములన్నియు ఆ క్షణమును బట్టియే యగుచున్నవి. కాన ఆ క్షణమును క్షణకాల ప్రవాహమును సంయమమును జేయుటవలన వివేక జ్ఞానము గల్గునని భాషము.

52. జాతిలక్షణ దేశైరన్యతాసపచ్ఛేదా త్తుల్యయో స్తతః
ప్రతిపత్తిః

సూ. తుల్య వస్తువులకు జాతి లక్షణదేశములవే భేదము నిరూపించుట యసంభవము గాన క్షణమును క్షణసహిత కాలక్రమమును సంయమము చేయుటవలన భేదజ్ఞానము గలుగును.

వివ:- లోకమున వస్తుభేదమును జాత్యాదులఁబట్టి తెలిసికొందుము. దేశము లక్షణము సమానమైనను ఇది గోవు ఇది బడబ అని గోత్వాది జాతిని బట్టి భేదము తెలిసికొందుము. దేశము జాతి సమానమైనను ఇది నల్లని కన్నుగల యావు. ఇది సొధువైన యావు అని లక్షణమును బట్టి భేదము తెలిసికొందుము. జాతియు లక్షణము సమానమైనను ఇది తూర్పున నున్న యుసిరికకాయ ఇది పడమరగా నున్న యుసిరికకాయ యని దేశమునుబట్టి భేదము తెలిసికొందుము. షర ధ్యానమునందు ఉండునపుడు తూర్పున నున్న యుసిరికకాయను పడమరకును పడమరగా నున్న యుసిరిక కాయను తూర్పునకు మార్చినచో నెట్లు నిర్ధారణగాఁ జెలికొనఁగలము అను ప్రశ్నకు తత్త్వస్తుగతమైన క్షణమును తద్రూపములను సంయమము చేయుటవలన యోగికిఁ దెలియునని యిందు సమాధానము చెప్పఁ

బడెనని తెలియునది. ఇట్లే యోగికిఁ బరమాణుజ్ఞానము పరమాణు గత విశేషముల జ్ఞానమును గలుగునని భావము. వ్యవధానము విషయములోఁ గూడ నిట్లే యోగికి జ్ఞానము గలుగునని భావము.

53. తారకం సర్వవిషయం సర్వథా విషయక్రమం చేతి వివేకజం జ్ఞానమ్

నూ. వివేక జ్ఞానము సార్వవిషయక జ్ఞానముగల దగుట చేతను అన్ని విధములైన విషయక్రమములు గల దగుటచేతను అన్ని యెడల దోషముచూచి నందువలనఁ గలిగిన వైరాగ్యము ద్వారా సంసార తారకమగును.

54. సత్త్వపురుషయోః శుద్ధిసామ్యే కైపల్యమ్

నూ. బుద్ధి గతసత్త్వమునకుఁ బురుషునితోఁ గూడ శుద్ధి సామ్యము గలిగినపుడు మోక్షమగును.

వివ:- పురుషునికి అభిమానము లేకపోవుటయే శుద్ధి. కాల్పివేయఁబడిన గింజ మరల మొలకెత్తఁజాలనట్లు జ్ఞానముచే శుద్ధమైన పురుషుఁడు తిరుగ జన్మమరణముల నొందక మోక్షము పొందునని భావము. ఈ యష్టాంగ యోగము లభ్యసించినను ఆ సత్త్వండు వైరాగ్యము గలిగిన యెడలను ప్రతిబంధకమగు పాపమున్న యెడలను ప్రాసాదములు ఫలింపవని గ్రహింపవలయును.

ఇది

పతంజలివే రచింపఁ డి చః గణపతిశాస్త్రివే ననువదింపఁబడిన

యోగతత్త్వ దర్శనము : దు విభూతి పాదము.

4. మోక్షపాదము

1. జన్మాషధి మంత్ర తపః సమాధిజాః సిద్ధయః

సూ. జన్మము ఓషధి మంత్రము తవస్సు సమాధి అను వీనివల్ల సిద్ధులు ఘోషమును.

వివ:- జన్మచేతనే సిద్ధి గలుగుట యనఁగా క్రిందటి దేహదులచే వ్యవధానము కలిగినపుడు క్రిందటి జన్మసాధనలచే ఈ జన్మయందు సిద్ధి కలుగుట.

2. జాత్యంతర పరిణామః ప్రకృత్యాపూరాత్

సూ. దేవాది ప్రకృతులు ప్రవేశించుటవల్ల మనుష్యాది జాతులకు దేవాది జాత్యంతరపరిణామము గలుగును.

3. నిమిత్త మప్రయోజకం ప్రకృతినాం పరణ భేదస్తు తతః క్షేత్రికపత్

సూ. ధర్మాదిరూపమైన నిమిత్తకారణము ఆయా ప్రకృతులను ప్రవర్తింపఁ జేయునదిగాదు. కాని హెచ్చుతగ్గులు లేకుండ కర్షకుడు సమముగా బోదెలు చేయుటవల్ల నీటి కడ్డుగలుగనట్లు ధర్మాదుల వలన అధర్మాది ప్రతిబంధకములు మాత్రము పోవును. అప్పుడు ప్రకృతులకు ధర్మాది ప్రయోజనములు గలుగును.

4. నిర్మాణచిత్తా న్యస్మి తామాత్రాత్

సూ. యోగి యనేక శరీరములను నిర్మించినపుడు ఆ యోగి యొక్క యహంకారమువలనఁ గలుగు కార్యసిద్ధితోని సంకల్పముచే మనస్సులు అనేకములగును.

వివ:- అట్లు గానిచో ఒకే మనస్సుచే విరుద్ధ విషయములను సమాధులను ఒక్కసారే యనుభవించుట శక్యముగాదని భావము.

5. ప్రవృత్తిభేదే ప్రయోజకం చిత్త మేక మనేకేషామ్

సూ. ఆయనేక చిత్తములను ఆయా ప్రవృత్తులందు ప్రవర్తింపఁ జేయు నది ఒక్క చిత్తము మాత్రమే.

6. తత్ర ధ్యానజ మనాశయమ్

సూ. అందు ధ్యానముచే శుద్ధమైన చిత్తమునకు రాగాదివాసన లెవ్వియు నుండవు.

7. కర్మా శుక్లాకృష్ణం యోగిన శ్రీవిధ మిత రేషామ్

సూ. సమాధిసిద్ధుఁడగు యోగిచేయు కర్మ పుణ్యములకుఁగాని పాపము లకుఁ గాని హేతువుగాదు. ఇతరులు చేయు కర్మ పుణ్యములకు పాపములకు పుణ్యపాపములకు హేతువయి త్రివిధముగ నుండును.

వివ:- పుణ్యములు=మానసిక యజ్ఞాదులు, పాపములు=నిషిద్ధ దుష్ట కర్మాదులు పుణ్యపాపములు=భౌతిక యజ్ఞ యుద్ధాదులు.

8. తత స్తద్విపాకానుగుణానా మేవాభిప్ర్యక్తి ర్వాస నానామ్

సూ. అట్టి త్రివిధమగు కర్మవలన తత్ఫలనుగుణమైన వాసనలె యభిప్రయక్తమగును.

వివ:- ఆ పాపపుణ్యాది వాసనలవలన తత్తత్తజ్జన్మాదులు గలుగునని తెలియు నది.

9. జాతి దేశ కాల వ్యపహితానా మప్యానన్తర్యం స్మృతి సంస్కారయో రేకరూపత్వాత్

సూ. జన్మనుజుఁడే మునుజుఁడీ వాపవలకు వ్యవధానమున్నను స్మృతి యును వానివఃత నేర్చుడివ సంస్కారమును ఏక రూపముగా నుండుట వలన వ్యవధానము గలుగదు.

వివ:- అందుచేతనే యిదివఱకు అనుభవింపఁబడిన స్తన్యపానాదుఁడు తనంతనే ప్రవృత్తి గలుగుచున్నదని భావము.

10. తాసా మనాదిత్వం చాశిషో నిత్యత్వాత్

సూ. “ఇట్లు ఇదివఱకు లేను. ఇకముందఁ ~~ఉండకుండును~~ గాక” అను ప్రార్థన నిత్యముగా నుండుట వలన ఆ వాసనలు అనాదులు.

వివ:- ఆ వాసనలు అనాదులు గనుకనే పుట్టి పుట్టఁగనే యీ జన్మలో మరణ భయము అనుభవింపకున్నను జీవునికి ద్వేష దుఃఖముల స్మరణ వలన పూర్వ జన్మమందు అనుభవింపఁబడిన మరణ భయము గలుగుచున్నది. ఆ మరణభయము స్వాభావికమనుటకు కీలులేదు. అందుచే అనాది వాసనలతోఁ గూడిన చిత్తమే వివిధ వాసనలను బొంది సంచరించుచున్నది. చిత్తము వ్యాపకమైనది. అది దాని కాశ్రయమగు వానినిబట్టి సంకోచ వికాశములు గలది. ఆ చిత్త మందుఁ బూర్వానుభూత విషయములు వాసనా రూపముగఁ అనాదిగా నుండి సమయము వచ్చినపుడు ప్రకట మగుచుండఁగ నితెలియునది.

11. హేతు ఫలాశ్రయాలంబనైః సంగృహీతత్వా దేషా మభావే తదభావః

సూ. హేతు ఫలాశ్రయాలంబనములతో సర్వ వాసనలు వ్యాప్తమై యుండుటచే ఆ హేత్వాదులను నశింపఁజేసినపుడు దాని నాశ్రయించి యుండు వాసనలు గూడ మోక్ష సమయమునఁ బూర్తిగా నశించిపోవును.

వివ:- వాసనలకు హేతువు అవిద్య. ధర్మాదులకుఁ బ్రవర్తకమైన పురుషార్థము ఫలము. వాసనలకు ఆశ్రయము మనస్సు. వాసనల కాలంబనాదులు కామినీ దర్శనాదులు. వాసనలు అనాదులయినను వాసనలకు హేతువయిన అవిద్యను నశింపఁజేయుగా వాసనలు నశించును. అపుడు మోక్షము సిద్ధించునని భావము.

12. అతీతానాగతం స్వరూపతః అస్త్యధ్వభేదా ధర్మాణామ్

సూ. ధర్మములకు భూత భవిష్యద్వర్తమాన రూపావస్థాభేదము లుండుట వలన వర్తమానమందువలె భూత భవిష్యత్తులందును వికారములు స్వరూపముతోనే యుండును.

వివ:- ధర్మములు = కార్యములు. ఆ కార్యములు సూక్ష్మ రూపముగా నెల్ల పుడు నుండును. వ్యంగ్యము కాబోవు రూపముతో భూత భవిష్యత్తును ప్రస్తుత వ్యక్త రూపముతో వర్తమానమును ఉండునని భావము.

13. తే ప్యక్త సూక్ష్మా గుణాత్మానః

సూ. వ్యక్తములు సూక్ష్మములునైన యా ధర్మములు సత్త్వరజస్తమో గుణ రూపములయి యుండును.

వివ:- గుణముల వాస్తవరూపము పైకిఁ గనిపింపదు. కనిపించునప్పటి రూపము మాయ యని భావము.

14. పరిణా మైకత్వా ద్వస్తు తత్త్వమ్

సూ. వాస్తవముగా వస్తుతత్త్వము త్రిగుణాత్మకమైనను శ్రోత్రాత్మాత్మ మగు శబ్దమొకటి, చక్షుస్తాత్మాత్మమగు రూపమొకటి యని యీ విధముగా నగుట వ్యవహారములో ఒకటిరకమగు పరిణామము గలుగుటవలన నని యెఱుంగునది.

వివ:- గుణములు వికారములు అనేకమైనను శబ్దత్వ స్పర్శత్వ రూపత్వ రసత్వ గంధత్వ రూపజాతులనుబట్టి ఒకటి శబ్దమిత్యాది వ్యవహారములు గలుగు చున్నవి. “దృశ్యవస్తుజ్ఞానము ఆ వస్తువులతోపాటి గలుగుచున్నది గాన ఆ వస్తుజ్ఞానముకంటె వస్తువులు భిన్నములు” గావని విజ్ఞానవాదు లకదురు. ఆయా వస్తుజ్ఞానములు భిన్నముగా ఆదే యిది యని ప్రత్య భిజ్ఞానములో వేరువేరుగాఁ గలుగుటవలన అట్లు అనరాదని భావము.

15. పస్తుసామ్యే చిత్తభేదా త్తయో ర్విభక్తః పన్థాః

సూ. ఒక వస్తువునందె యాయా వ్యక్తులనుబట్టి చిత్తభేదముదయించుట వలన ఆ వస్తుచిత్తముల మార్గము వేరువేరుగా నుండును.

వివ:- అనేకుల చిత్తములకు ఆధారమై యొకటేవస్తువు సమముగానుండును అది ఒక్కచిత్తముచేతనే కల్పింపఁబడినదిగాదు. అనేక చిత్తముల చేఁ గూడఁ గల్పింపఁబడినదిగాదు. ఆ వస్తువునందె యట్టి స్థితి గలదు. వస్తువొకటేయైనను చిత్తము అనేకము లగుటవలన అట్లు గలుగుచున్నది. ఒక స్త్రీయందు, భర్తకు భార్యయను భావమును సవతికి దుఃఖభావము ఆమె సంగతి తెలియనివానికి అజ్ఞానము గలుగును. ఇట్టి యన్నిటి యందును. కనుక వస్తుజ్ఞానములకు గ్రాహ్య గ్రహణ భేదములను బట్టి వాని మార్గము వేరువేరుయి యుండును. అసలు వస్తువు త్రిగుణాత్మకము గాన సుఖదుఃఖాది జ్ఞానము గలుగుచుండుట తత్త్వము. దీనినిబట్టి “చిత్తముచేఁ గల్పింపఁ బడినది కలవలె లేనిది” అని యనరాదని భావము.

16. నచైక చిత్త తన్త్రం పస్తు తత్ప్రమాణకం తదా కిం స్యాత్

సూ. వస్తువు తద్విషయకమైన విజ్ఞానమందు మాత్రమే యుండదు. అట్లు ఉండునన్నచో వింత దానికిఁ బ్రమాణమైన వస్తు వింకొకటి యేమై యుండును?

వివ:- వస్తువు స్వతంత్రమైనది. తద్విషయక జ్ఞానములును స్వతంత్రములై, అవి యన్నియు నొక్కటే యన్నచో జ్ఞానములు నశించి నప్పుడు వస్తువులు గూడ నశింపవలసివచ్చును. అందుచే “జ్ఞానములకంటె వస్తువులు వేరుగా నుండ”వనరాదని కొందఱు “జ్ఞానము కంటె వస్తువులు భిన్నములైనను ఆ వస్తువు జ్ఞానముచే భాసింపఁ దగిన దగుటవలన జ్ఞానసమయమందె కాని మఱి యొకప్పుడు ఉండదు. మఱి యది సుఖదుఃఖాదులవలె అనుభవింపఁదగిన దగుట వలన జ్ఞానముతో పాటె పుట్టును” అందురు. దీనినే దృష్టి సృష్టి వాదమందరు. ఈ వాద మీ సూత్రములో ఁండింపఁబడినది.

పదార్థములు సర్వ పురుష సాధారణములైనవి. చిత్తములున పదార్థములవలె స్వతంత్రములు గాన అవి ప్రతి పురుషుని గూర్చి వ్రవర్తించుచుండును. వాని సంబంధమువలనఁ బురుషుని భోగము గలుగునని భావము.

17. తదుపరా గాపేక్షిత్వా చ్చిత్తస్య వస్తుజ్ఞాతాజ్ఞాతమ్
సూ. చిత్తము ఆయా విషయముల నామాకార సంబంధము నపేక్షించి యుండుటవలన వస్తువు తెలియఁబడినదిగను తెలియఁబడనిదిగను నుండును.

వివ:- విషయములు సూదంటుకాయవంటివి. చిత్తము ఇనుమువంటిది. ఆ విషయములు జిత్తమును సంబంధించి రఁజి. వ. జేయును విషయ సంబంధమునఁ జిత్తము ఆయా విషయములను గ్రహించును. మిగిలినవి దానిఁ దెలియవు. కాన చిత్తము తెలిసికొనుచున్న తెలిసికొనకయును ఉండి పరిణామము జొగదుచు తునని భావము.

18. సదా జ్ఞాతా చ్చిత్తవృత్తయ స్తత్ప్రభోః పురుష
స్యాపరిణామిత్వాత్

సూ. చిత్తవృత్తుల ననుభవించు పురుషుఁడు నామాకార సంబంధాది పరిణామ శూన్యుఁ డగుటవలనఁ జిత్తవృత్తు లెల్లపుడును జ్ఞాతములై యుండును.

వివ:- ఇదివఱలోఁ జిత్తమును పదార్థములు వేఱని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు పురుషుఁడును చిత్తమును వేఱని యిందుఁ జెప్పఁబడినది. చిత్తము వలెఁ బురుషుఁడును పరిణామమును జెందుచోఁ జిత్తవృత్తులు జ్ఞాతి విషయములవలె జ్ఞాతాజ్ఞాతములై యుండవలసి వచ్చును. పురుషుఁడు అపరిణామి గాన ఎల్లపుడును తెలిసికొను వాఁడయి యుండునని భావము.

19. స తత్స్వాభాసం దృశ్యత్వాత్

సూ. “ఎఱుఁగుదును, కోరుచున్నాను” ఇతాదులైన దానుభవములు కనుపట్టుటవలనఁ జిత్తవృత్తి రూపము సయఁ ప కాము గలది గాదు.

వివ:- “ఎఱుఁగుదును, కోరుచున్నాను” ఇత్యాదులలోఁ గర్త “నేను” అనునది. “చిత్తవృత్తిని” అనునది కర్మ. కర్మగా నున్నది మరలఁ గర్తగా నుండదు. కాన పురుషుఁడే చిత్తవృత్తిని ప్రకాశింపఁ జేయును. ఇటఁ జిత్తవృత్తియే తన్నుఁ బ్రకాశింపఁ జేయుననరాదు. అందుచేఁ జిత్తవృత్తి దెఱిఁగినవాఁడు వేఱుగా నున్నాఁడని భావము.

20. ఏకసమయే చోభయాసపధారణమ్

సూ. చిత్తవృత్తి యొకే సమయమున తన్ను నితరుని ఈ రెండింటిని గ్రహింపలేదు.

వివ:- చిత్తవృత్తి బయలుదేరిన సమయములోనే తన్నుఁ దాను ప్రకాశింపఁ జేయలేదు. పోని మొదటి క్షణములో తన్నును ద్వితీయ క్షణములో ఇతరునిఁ దెలియఁజేయునంద మన్నచో శబ్ద బుద్ధి కర్మలు నొక పనిచేసి ముగించిన పిదపఁ దరువాత నింకొక దాని ఆ రెండు సంగతులను గ్రహించుట సంభవింపదు. కాన పురుషుఁడు వేఱుగా గ్రహించువాఁడున్నాడని భావము.

21. చిత్తాన్తర గ్రాహ్యే బుద్ధివృద్ధే రతిప్రసంగః స్మృతి సంకర శ్చ

సూ. ఈ చిత్తవృత్తిని ఇంకొక చిత్తవృత్తి గ్రహించునని యన్నచో ఒక చిత్తవృత్తిని ఇంకొక చిత్తవృత్తి దాని నింకొకటి యని యీ విధముగాఁ జిత్తవృత్తుల కంతులేని స్థితి గలుగును. అపుడు పూర్వ చిత్తవృత్తుల స్మృతిలోఁ గూడ స్మృతులు అనేకమై వానికి సాంకర్యము గలుగవలసి వచ్చును.

వివ:- స్మృతులు అనేకమై సాంకర్యము గలిగినచో నిశ్చయ జ్ఞానము గలుగక సర్వము వ్యాకులమైపోవునని భావము.

22. చితేరప్రతిసం క్రమాయా స్తదాకారాపత్నౌ స్వబుద్ధి సంవేదనమ్

సూ. పరిణామము పొందని చిత్పురుషుఁడు చిత్తవృత్తి రూపము పొంది స్వబుద్ధి వృత్తులను దర్శించును.

వివ:- చంక్రుడు గదలకున్నను జలముతోఁ బ్రతిబింబించుటచే ఆ జల చలనాదులను బట్టి చలనాదులున్నట్లు తోచిన విధముగాఁ బరిణామము లేని పురుషుఁడు పరిణామము పొందెడు చిత్తవృత్తినిబట్టి పరిణామము పొందువాఁడువలెఁ దోచునని భావము.

23. ద్రష్టృద్వ్యభోజ్యపరత్వం చిత్తం సర్వార్థమ్

సూ. ద్రష్ట యగు పురుషుని చేతను దృశ్యమగు సకల జగము చేతను చేతనాచేతన రూపము పొందిన చిత్తము గ్రహితృ గ్రహణ గ్రాహ్య రూపము లనుదృశ్యము లన్నిటి కారథారమైనది.

వివ:- పురుషునికిఁ జిత్తముతో సారూప్యముండుటను బట్టి కొందఱు “చిత్త మునే చేతనరూపుఁడగు పురుషుఁ” డనియుఁ గొందఱు “ఇదంతయుఁ జిత్తమే యింకేమియు లేదు” యని యందురు. వారి యజ్ఞానమునకు జాలిపడవలయును. వారికి ప్రభాంతిచే అట్లు తోచుచున్నది. సమాధి ప్రిజ్ఞ గలిగిన వానికది యవగతమగును. కానఁ జిత్తమునఁ బ్రతిబింబించిన పురుషుఁడు వేఱుగా నున్నాఁ డని భావము.

24. తదసంఖ్యేయ వాసనాఖి శ్చిత్ర మపి పరార్థం సంహత్య కారిత్యాత్

సూ. అసంఖ్యాకములగు ద్రష్టృ దృశ్య దర్శన గోచరములగు జన్మ వాసనలచే జిత్రమైనను జిత్తము ఇంద్రియముతోఁ గలసిమెలసి పనిచేయుచు అర్థక్రియాకారి యగుటవలనఁ బరార్థమే యగును.

వివ:- ఆ చిత్తము నిత్యోదాసీనుఁడగు పురుషుని భోగము కోసమే గాని స్వార్థము కోసము గాదని భావము.

25. విశేష దర్శిన ఆత్మ భావ భావనా వినిపృత్తిః

సూ. వివేకమును సాక్షాత్కరింపఁ జేసికొన్నవానికి తన భావమందుఁ గలిగిన “నే నెవఁడను, నే నెట్లుంటిని, ఇది యేమి ఎట్లు అగుదునో” అనెడు శోకాద్యనర్థహేతువయిన భావన నివర్తించును.

26. తదా వివేకనిమ్నం కైపల్యప్రాగ్భారం చిత్తమ్

సూ. విశేష జ్ఞానదర్శనావస్థ యందుఁ గైవల్యాభిముఖ మగు చిత్తము వివేకమార్గమందు సంచరించును.

27. తచ్చిద్రేషు ప్రత్యయా నరాణి సంస్కారేభ్యః

సూ. విశేష దర్శనము గలిగినప్పుడు గూడఁ బూర్వజన్మ సంస్కారముల వలన మధ్యమధ్య విశేష దర్శనము యొక్క యవకాశములందు “నేను నాది” అని మిథ్యాజ్ఞాన రూపమగు తదితర జ్ఞానములును గలుగును.

28. హన మేషాం క్లేశప దుక్తమ్

సూ. ఈ సంస్కారములను క్లేశములను త్యజించినట్లు త్యజింపవలెనని పూర్వులచే జెప్పబడినది.

వివ:- తగులఁబెట్టఁబడిన గింజలు మొలవఁజాలనట్లు జ్ఞానాన్ని దగ్ధములగు సంస్కారములు మొలవవు. కాన ఆ సంస్కారములు జ్ఞానముచే ద్యజింపవలెనని భావము. “జ్ఞానాన్ని స్పర్శ కర్మాణి భస్మ సాత్కురు తేర్జున” అని గీత.

29. ప్రసంఖ్యానే అప్యకుసీదస్య సర్వథా వివేకఖ్యాతే ర్ధర్మ మేఘః సమాధిః

సూ. వివేకజ్ఞానము గలిగినప్పుడు గూడ ఫలసిద్ధులను గోరనివానికి నిరంతరము వివేక ముదయించుట వలన ధర్మ మేఘమును సమాధి గలుగును.

వివ:- ధర్మమును వర్షించునది ధర్మమేఘ మనఁబడె నని తెలియునది.

30. తతః క్లేశకర్మ నివృత్తిః

సూ. ఆ సమాధివలన క్లేశములును పూర్వకర్మలును నివర్తించును.

31. తదా సర్వావరణ మలాపేతస్య జ్ఞాన స్యానన్త్యాత్
జ్ఞేయమల్పమ్

సూ. సర్వావరణ రూపదోషములచే ముక్తుడైన వానికి జ్ఞానము అనంతముగా మండుటవలన నింకఁ దెలిసికొనఁదగినది అల్పమే.

32. తతః కృతార్థానాం పరిణామ క్రమ సమాప్తి
ర్గుణానామ్

సూ. పిదప సత్త్వాది గుణములు, తాము పొందవలసినవి పొందఁటచేఁ గృతార్థములు కాఁగా వాని పరిణామక్రమమును సమాప్తి చెందును.

వివ:- అట్టి పురుషులు ఇంక విషయభోగాది పరిణామమును బొందఁ నిభావము.

33. క్షణ ప్రతియోగీ పరిణామాపరాంత నిర్ద్రాహ్యః క్రమః

సూ. క్షణము గూడ వ్యవధానము లేకయుండి పరిణామము యొక్క పర్యవసానముచే మిగులఁ దెలిసికొనఁదగినది క్రమము.

వివ:- వస్త్రము ప్రొత్తదై చివికిపోయినపుడు దాని మార్పులోఁ గలిగిన క్రమము ఎప్పటి కప్పుడు తెలియకపోయినను సూక్ష్మ సూక్ష్మతర సూక్ష్మతమమైన మార్పులు గలిగి ఆ వస్త్రముయొక్క చిపరిస్థుల పరిణామమును దాని బర్యవసానమును చివికిపోవుటను బట్టి యూహించినట్లే యన్ని వస్తువుల యొక్క పరిణామ క్రమమును ఊహింపవలయును. ఈ పరిణామక్రమము నిత్యముగా నుండును. నిత్యత్వము రెండు విధములు. 1 కూటస్థ నిత్యత్వము 2 పరిణామ నిత్యత్వము. ఏది పరిణమింపఁగా దాని తత్త్వము పోదో అది నిత్యము. పురుషుఁడు కూటస్థ నిత్యత్వము గలవాఁడు. బద్ధ పురుషుని యందు అది యజ్ఞానముచే చిత్తము కంటె అభిన్నమను నభిమానము వల్ల వాని వాని పరిణామమందు పరిణామాధ్యాస చేయఁబడుచున్నది. ముక్తపురుషులందఁఁ బరిణామము వాస్తవము గాతపోయినను మోహముచేఁ గల్పింపఁబడినది. సృష్టి వృత్తచము

పరిణామ నిత్యత గలది. ఈ సృష్టికి నిత్యము పరిణామము గలుగుచునే యుండును. ఆ పరిణామమున కంతులేదు. అని తెలియునది. అయితే మఱి యందఱు చనిపోయి పుట్టుదురా? అను ప్రశ్నకు విడదీసి సమాధానము చెప్పుకొనవలయును. ఆశలు నశించిన ముక్తజీవి మరలఁ బుట్టుదు. ఆశలు గల బద్ధజీవుఁడు మరల మరలఁ బుట్టుచుండును. యిట్లే మనుష్య జాతి శ్రేష్ఠము కాదా అనఁగా పశువులను ఒట్టి శ్రేష్ఠము, దేవతలను ఋషులను బట్టి శ్రేష్ఠము గాదు. అయితే సంసారమున కంతు గలదా లేదా అనఁగా వివేకము గలవానికి సంసారము ముగియును. వివేకము లేనివానికి సంసారము ముగియదు. అని యీ క్రమమును తెలియునది.

**34. పురుషార్థ శూన్యానాం గుణానాం ప్రతిప్రసవః
కై పల్యం స్వరూప ప్రతిష్ఠా వా చితిశక్తి రితి**

సూ. చేయఁదగినవి చేయుటచే నింకఁ బొందవలసినది లేదు. కానఁ బురుషార్థములు లేని గుణములు తమ తమ కారణములందు లయ మొందుటగాని మూల స్వరూపమును పొందిన చైతన్యము గాని మోక్షమనఁబడును.

వివ:- కార్యకారణరూపమైన గుణముల యొక్క వ్యుత్థావ సమాధి విరోధ సంస్కారములు మనస్సున లయమొందును. మనస్సు అస్మిత యందును (బుద్ధ్యహంకారములందు) అది లింగకారణ మగు మహాత్మత్వమందును అది అలింగమైన ప్రధానమందును లయమొందును “పరమాత్మయందు జీవాత్మ లయమును బొందు” నను వారి మతమున “సముద్రమున నదులకువలె బ్రహ్మమంగు జీవులకు ఉపాధి లభించుటచే విభాగము లేకుండుట లయశబ్ధార్థము” కాన విరోధము లేదు. ఆత్మయందు సమస్త విశేష గుణములు నశించుటయే మోక్షమని చెప్పు వైశేషికుల మతమునఁ గూడ ఉపాధి విశేష గుణములకు ఉపాధి గల దానియందు ఔపచారికార్థము చెప్పుటచే దాని నాశనమునకుఁ గూడ ఔపచారికార్థము చెప్పుట వలన” విరుద్ధముగాదు. ఆత్యంతికమైన దుఃఖనాశమే మోక్షమని

నై యాయికులు, వారి మతమున “భోగ్యభోక్తృభావ సంబంధముతో దుఃఖనాశనమే మోక్షము. సముదాయముగా మాత్రము గాదు” అనునదింతమాత్రమే విశేషము. నిత్యానందావ్యాప్తియే మోక్షము” అనువది గూడ దుఃఖ శూన్యతారూపమైన యానందాప్తి పరముగాఁ జెప్పుకొన్నచో విరోధము లేదు. మోక్షము సిద్ధించునపుడు “విద్వాంసుఁడు శోకహర్షములను వీడును” అనుచోట హర్షపదము విషయముఖ పరమైనది. “నన్ను నేను తెలిసికొంటిని” అని కొందఱు ఆత్మకు కర్మత్వమును కర్మత్వమును జెప్పుదురు. అందు ఒకటి కర్తయు కర్మయునగుట విరోధించును గాన అట్లు చెప్పరాదు. కనుక “చేతనము అధిష్ఠాత” అనుటయే యుక్తము. పురుషునికి స్వరూపమందు నిలుకడ గలుగుటయే మోక్షము. ఎల్లపుడు వ్రతి బింబరూపముగా ఉపాధిని వీడిన చైతన్యమే మోక్షము అని తేలిన సారాంశము. పురుషునికి సర్వవిధ దుఃఖముల నుండి యత్యంతము నివృత్తి గలుగుటయే పురుషారమని సర్వవసానము.

ఇది

వతంజలిచే రచింపఁబడి చర్ల వెంకమ నారాయణ శాస్త్రిల
తనయుడగు చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే ననువదింపఁబడిన
యోగతత్త్వ దర్శనమందు మోక్ష పాదము
సంపూర్ణము.